

Poljsko ljeto i mađarska jesen 1956. u kontekstu destalinizacije i jugoslavenske vanjske politike

Polić, Peter

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:496049>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
Dvopredmetni studij povijesti i informatike

**POLJSKO LJETO I MAĐARSKA JESEN 1956 U KONTEKSTU
DESTALJINIZACIJE I JUGOSLAVENSKE VANJSKE
POLITIKE**
DIPLOMSKI RAD

STUDENT: PETER POLIĆ
MENTOR: GIOVANNI D'ALESSIO

RIJEKA, 2015.

Sažetak

U ovome radu obrađuju se zbivanja u Poljskoj, Mađarskoj i Egiptu od lipnja do prosinca 1956. godine koja su značajno obilježile hladnoratovsko razdoblje te koja su prekretnica procesa destaljinizacije. Pri tome se ispituju uzroci i posljedice demonstracija u Poznanju, u Poljskoj, zatim demonstracije i revolucija u Mađarskoj te Sueska kriza, kao i značaj Jugoslavenske vanjske politike u tim zbivanjima. Kronološkim tijekom prate se događanja te se ispituju unutarnje i vanjske okolnosti koje su dovele do nekoliko vojnih intervencija i označile te događaje kao prekretnicu ne samo u hladnoratovskoj povijesti zemalja u kojima su se navedena zbivanja dešavala, već i u vanjskoj politici Jugoslavije koja je kroz ljeto i jesen 1956. gradila svoju poziciju kao značajna diplomatska sila.

Ključne riječi: hladni rat, 1956, destaljinizacija, jugoslavenska vanjska politika

Sadržaj

Uvod	1
Napuštanje Staljinove doktrine i kulta ličnosti.....	3
XX. kongres komunističke partije i njegovi odjeci	12
Pitanje Poljske	16
<i>Demonstracije u Poznanu</i>	21
<i>Poljska jesen</i>	29
Mađarska jesen 1956	35
<i>Uzroci revolucije</i>	35
<i>Početak demonstracija i prva sovjetska intervencija</i>	38
<i>Druga sovjetska intervencija</i>	46
Invazija u Suez	50
<i>Uzroci sukoba</i>	50
<i>Invazija na Egipat</i>	53
Zašto intervencije u Mađarskoj a ne u Poljskoj	61
Zaključak	65
Literatura	67

Uvod

U Poznanju gradu koji se nalazi na strateški važnom pravcu od Berlina prema Varšavi, smješten točno tristotinjak kilometara od obje spomenute metropole 2013. godine otvoren je novi moderni trgovački centar Galeria Poznanska koji je produžetak nove željezničke stanice izgrađene za potrebe europskog prvenstva u nogometu 2012. godine. Na glavnome ulazu u trgovački centar nalazi se intrigantni spomenik, postavljen u glavnom hodniku interijera koji memorizira zbivanja u ljeto i jesen 1956. te je posvećen prijateljstvu i zajedničkoj suradnji Poznanja i Budimpešte. Mađarsku prijestolnicu i ovaj četvrti po veličini poljski grad poznat po međunarodnom velesajmu povezala je sudbina i upisala u povijest hladnog rata kao najvažnije prekretnice u procesu destaljinizacije te revolucionarne godine kada se je opstanak sovjetske interesne sfere prvi puta ozbiljno uzdrmao, uslijed čega i danas ponosno stanovnici oba grada spominju kako se upravo kod njih udario temelj početka kraja boljševističke strahovlade.

Iz današnje historiografske perspektive ovakav je romantičarski pogled teško prihvatiti, jer procesi koji su se zbivali 1956. nisu bili prvi oblik pobune protiv boljševizma a niti su ozbiljno upozoravali na mogućnost sloma boljševizma, ali su svakako među najznačajnijim događajima hladnoga rata i ključni događaji koji će odrediti razvoj povijesti obiju država sve do konačnog pada boljševizma početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Ovaj rad kronološki obrađuje zbivanja u Poznanju i Poljskoj, Mađarskoj i naposljetku razvoj Sueske krize koja nije izravno povezana sa navedenim zbivanjima, ali je njezino izbijanje nedvojbeno bila vanjskopolitička okolnost koja je SSSR-u u potpunosti oslobodila ruke za djelovanje u Mađarskoj. Također se analizira uloga jugoslavenske diplomacije koja je u to razdoblje pokušavala razviti svoj diplomatski utjecaj na čitav prostor istočnog bloka kao i na međusobni odnos Poljske i Mađarske tijekom revolucionarnih zbivanja. Kako se u tradicionalnoj historiografiji sve do početka dvadeset i prvog stoljeća uglavnom promatralo zbivanja u Poljskoj i Mađarskoj odvojeno, cilj ovoga rada jest napraviti sintezu zbivanja i njihovog međusobnog utjecaja u širem kontekstu u koji ulaze i vanjskopolitički odnosi u Jugoslaviji ali i unutarnji sukobi staljinista i Hruščova u SSSR-u.

Pri izradi rada korišteni su materijali iz novijih istraživanja povjesničara, od čega posebno treba istaknuti rad Joanne Granville koja je obradila arhivsku građu u Budimpešti dostupnu nakon pada socijalizma te radove poljske historiografije vezane za nemire u Poznanju, posebice

Andrzeja Paczkowskog te Krzyszofa Persaka. Također je obrađena i dostupna ~~građa~~ građa iz Poznania i Varšave iz razdoblja nemira u Poznanju, prvenstveno novine *Po Prostu* i *Pravda* te izvješća Gomulke koja se čuvaju u Varšavskom arhivu. Za prikaz zbivanja tijekom mađarske revolucije 1956. korišteni su memoari novinara Đorđe Zelmanovića sažeti u knjizi *Mađarska jesen 1956* kao i memoari Dobriše Ćosića *Sedam dana u Budimpešti* koji predstavljaju jedinstvena izvješća svjedoka tragičnih zbivanja u Budimpešti u listopadu i studenome 1956., kao dvojica od ukupno osmorice novinara Jugoslavije u Budimpešti tijekom revolucionarnih zbivanja. Zelmanović donosi u svojim memoarima veoma vrijedne podatke o zbivanjima unutar ambasade Jugoslavije, s obzirom na to da je zahvaljujući svojem ugledu ali i pukom slučajnosti imao privilegiju svjedočiti nekim od najvažnijih događaja tijekom revolucionarnih zbivanja unutar zidova same ambasade. Memoari jugoslavenskog ambasadora u Moskvi, Veljka Mićunovića otkrivaju i diplomatsku pozadinu događaja na relaciji Moskva – Beograd koji su važni za razumijevanje uloge Jugoslavije u revolucijama 1956. Također su analizirani novinski članci u Vjesniku i Novom listu tijekom 1956. godine koji su relevantni za temu rada.

Revolucije tijekom 1956. godine svakako su među najvažnijim događajima tijekom cijelog hladnog rata te su uvelike usmjerile tijek destalinizacije kao i vanjske politike SSSR-a sve do kraja hladnog rata. Jednako tako, na periferiji zbivanja polako su se razvijali obrisi vanjske politike Jugoslavije koji će kasnije dovesti do pokreta nesvrstanih i značajne globalne geopolitičke uloge Jugoslavije. U ovome radu nastoji se odgovoriti na pitanje uloge Jugoslavije u revolucijama te značaj Jugoslavije na međunarodnom socijalističkom planu u procesu destalinizacije. Također se ispituju razlozi vojne intervencije SSSR-a u Mađarskoj a izostanak iste u Poljskoj. Pri tome se naglašava i globalna geostrateška situacija koja se iz temelje mijenja izbijanjem Sueske krize te uloga vodećih ličnosti revolucija, Gomulke i Nagya, na poteze Hruščova.

Napuštanje Staljinove doktrine i kulta ličnosti

Dana 5. ožujka 1953. godine u 21. sat i pedeset minuta po moskovskom vremenu umro je Josif Visarionovič Staljin, jedan od tvoraca, a posljednjih četvrt stoljeća i jedini vladar jedne od najsnažnijih tiranija dvadesetog stoljeća. Njegov utjecaj, izravan i neizravan obuhvaćao je u tome trenutku veliki dio euroazijskoga kontinentalnoga bloka i dosezao ostale naseljene dijelove svijeta. Ljepilo toga sustava bila je kako ideologija, tako i neobično razgrađen aparat represije i kontrole, a njegova spojnica bila je osoba koju je okruživao kult bez presedana. Šok izazvan viješću o smrti diktatora bio je proporcionalan vlasti koju je dosezao (Paczkowski, 2001, str. 231). Staljinizam je definiran kao posvemašnji radikalni boljševizam iz razdoblja građanskog rata, koji je sovjetsku političku kulturu prožeo borbenom gorljivošću, revolucionarnim voluntarizmom i elanom centraliziranom upravom i vladavinom kroz nasilje, prijekim sudovanjem i ne baš malom dozom komunističke nadutosti (Banac, 1990, str. 19).

Smrt Staljina označila je važnu prekretnicu u povijesti SSSR-a i satelitskih zemalja sovjetskog bloka koja je dramatično izmijenila odnose među zemljama te uređenje unutar Sovjetskog Saveza. Kult ličnosti koji je Staljin izgradio uvelike je odmaknuo od teorije sovjetske revolucije, a represivne mjere koje je provodio posebice u posljednjih desetak godina svojega vladanja ali i ranije, kojima su se našli na udaru gotovo svi za koje je u svojem paranoičnom strahu pomišljao kako predstavljaju opasnost vlasti dovele su do masovnih čistki koje su kao epilog imale tragične sudbine milijuna stanovnika Sovjetskog Saveza.

Tako se sa pravom može reći kako je nova era Sovjetskog Saveza započela toga 5. ožujka 1953. godine, kada je Staljin napustio ovaj svijet. Njegova smrt bila je dan žalosti u svim komunističkim zemljama istočnog bloka, te je na raznim komemoracijama diljem svijeta sudjelovalo stotine milijuna ljudi, iako je u srcima mnogih od njih dočekana sa određenim olakšanjem i nadom u slobodniju i mirniju budućnost. Staljinističke metode unificirale su oblik vladavine u SSSR-u koji je potom prenesen i na druge komunističke zemlje kroz Politbiro sustav, sa iznimkom Jugoslavije koja je odbacila staljinistički model te koja je pod budnim okom svojega "kulta ličnosti", Josipa Broza Tita vodila svoju politiku nešto blažega socijalizma koji je uspješno manevrirao između zapada i istoka, što će posebice se očitovati u šezdesetima kada će Jugoslavija postati predvodnik novoga vala nesvrstanih te će postati jedna od vodećih diplomatskih zemalja u svijetu, svojevrzni posrednik istoka i zapada u mnogim pitanjima.

Izazov koji se pojavio pred čelništvom partije nakon neočekivane Staljinove smrti značajno je uzdrmao temelje sovjetskog modela vlasti (Montefiore, 2004). Paczkowski ide još dalje u procjeni značaja ovoga događaja za Sovjetsko vodstvo, te navodi kako se sustav koji je Staljin stvorio našao se pred izazovom usporedivim sa onime kakav je bio njemački napad 1941. godine (Paczkowski, 2001, str. 231). Uslijed činjenice kako nije bio određen potencijalni nasljednik Staljina, a potajno su članovi partije nadali se promjenama u načinu vođenja te svrgavanju čitave vodeće partijske elite koja je provodila podjednako rigorozni oblik vladavine kao i Staljin te se mogao očekivati i nastavak takve represivne prakse. Kao nasljednik Staljina još u vrijeme drugog svjetskog rata određen je Andrej Ždanov, koji je preminuo pet godina prije Staljina, još 1948. godine.

Boterbloem navodi kako je „Zdanov bio staljinov *“svemoćan favorit”*, kojega je Staljin pripremao kao svojega nasljednika a činilo spremna za nasljednika Staljina“ (Boterbloem, 2002, str. 267). Okolnosti smrti Zdanova i njezine posljedice su nejasne i još uvijek nedovoljno istražene. Nedostatak dokaza i neočekivan tijek smrti doveo je do špekulacija mnogih povjesničara koji vole vidjeti intrige u Staljinovim djelima. Na primjer, neki su predložili da Zdanova smrt nije bila samo nesretna posljedica svojeg načina života sklonog alkoholu, već je također bila uzrokovana i nasilnim djelovanjem uslijed sve većeg raskola Sovjetskog Saveza s Jugoslavijom i Berlinske blokade (a možda i drugim pitanjima vanjske politike), razvoja koji se podudara s njegovom nestankom iz javnog života neposredno pred smrt. Boterbloem također navodi kako je nedavno, ruski povjesničar Yuri Nikolayevich Zhukov jest ustvrdio kako je u 1948. Zdanov izgubio političku bitku u nemilosrdnom rivalstvu među najvišim sovjetskim liderima u kojem je tada navodno čak i sam Staljin bio u defanzivi protiv nekih od starih političara, a koja je bila uzrokom njegovih drastičnih čistki u posljednjih nekoliko godina života (Boterbloem, 2002, str. 268).

U siječnju 1953, objavljeno je kako je Zdanov ubijen namjerno od strane medicinsko nesavjesnog najvišeg vodstva. Iako je ta optužba povučena nakon Staljinove smrti ožujka 1953, povjesničari su tvrdili da Zdanov fizički uništen na Staljinovo naređenje od strane poslušnih liječnika (Boterbloem, 2002, str. 268). Ipak ostaje upitno koliko je zaista Staljin imao sa time veze, jer čistke posebice među liječnicima koje su bile izrazito antisemitskog karaktera, a koje su uslijedile nakon smrti Zdanova, pokazuju kako je vjerojatno Staljin bio u strahu od liječničkih službi te svjestan svoje dobi i potencijalnih liječničkih problema bojao se da ne postane i sam žrtva zavjere liječnika koji ga mogu usmrtili i prikazati njegovu smrt prirodnom.

Nedvojbeno je kako Titovo odbijanje poslušnosti Staljinu išlo djelomično na ruku i SSSR-u, s obzirom na geostratešku poziciju Jugoslavije, zahvaljujući kojoj je Jugoslavija postala određena tampon-zona između istoka i zapada, te uslijed čega je željezna zavjesa imala nešto blažu južnu granicu. Jugoslavija nije bila zatvorena ni prema istoku, a kasnije će postati i relativno otvorena prema zapadu, pa je teritorij te države ipak predstavljao određeno rasterećenje u općoj čvrstoj demarkacijskoj liniji.

Raskid Tita i Staljina do kojega je došlo zbog odcjepljenja Jugoslavije od Informbiroa (lipanj 1948.), bio je jedan od najvažnijih događaja poslijeratnog vremena. To je utjecalo ne samo na kasniju međunarodnu orijentaciju Jugoslavije, nego i na ravnotežu na Balkanu i neki način u Europi općenito (Rossidis, 2009, str. 367). Sukob sa Staljinom odigrao je istu onu ulogu u oblikovanju političkog sustava Jugoslavije koju su kolektivizacija i čistke tridesetih godina odigrale u povijesti Sovjetskog komunizma. Ipak raskid sa Staljinom Titu je dugoročno osigurao poziciju po strani od ostalog socijalističkog lagera i, zahvaljujući pomoći Zapada, osiguralo joj samostalno mjesto u Europi (Banac, 1990, str. 242). Već od samoga završetka drugog svjetskog rata, Jugoslavija i SSSR su došli u svojevrсни vanjskopolitički sukob. SSSR je htio zadržati utjecaj koji je imao na prostoru Balkana, a kojega je pridobio svojim vojnim angažmanom na oslobađanju većeg dijela toga prostora od nacističke Njemačke, dok je Jugoslavija jasno pokazivala ambiciju postati regionalna sila koja će imati vanjskopolitički utjecaj na svoje susjede.

Ipak za razumijevanje odnosa u Istočnoj Europi i specifičnosti Titova i Jugoslavenškog slučaja potrebno je razumjeti dublje veze između Tita i Staljina te potrebno je razumjeti razliku obrasca zbivanja u Jugoslaviji u odnosu na druge istočnoeuropske zemlje u kojima je sovjetska dominacija ostala prisutna nakon kapitulacije nacističke Njemačke 1945. godine. Istočnoeuropski socijalistički vođe koji su preuzeli vlast nakon sloma nacizma mogu svoju vladavinu prije svega zahvaliti Crvenoj Armiji i Staljinu, jer je upravo Crvena armija potiskivala nacističke snage iz čitavog prostora istočne Europe, što je Staljinu davalo ekskluzivno pravo uplitanja u unutarnja pitanja zemalja za čiju slobodu su ginuli borci crvene armije. Jugoslavenški obrazac bio je sasvim drugačiji. Tito je zauzeo vlast u zemlji svojim vlastitim partizanskim snagama, legitimnim saveznicima u borbi protiv nacizma priznatima i od Staljina i od zapadnih saveznika, te koji su prema tome bili jedna od pobjedničkih vojska koje su suvereno izbacile okupatora sa svojeg teritorija.

Ipak Staljin se nije sasvim slagao sa Titovom pozicijom kao samostalnim osloboditeljem, te je naglašavao važnost uloge Crvene armije u oslobađanju Srbije i Beograda. Štoviše, Staljin je tvrdio kako jugoslavenski uspjesi i zasluge nisu tako veliki. Oni nisu ništa veći od uspjeha i zasluga komunističke partije Čehoslovačke, Poljske, Mađarske, Rumunjske, Bugarske i Albanije, a manji su od uspjeha Francuske i Talijanske komunističke partije. Jedni razlog zbog kojega francuska i talijanska partija nisu došle na vlast jest taj što im sovjetska armija nije mogla doći u pomoć, kao što je pomogla Jugoslaviji kada je oslobodila Beograd, pošto su Nijemci uništili Titov štab u Drvaru (Banac, 1990, str. 124).

Unatoč činjenici kako je u prvim poslijeratnim godinama Tito bio Staljinov najvažniji saveznik u istočnoj Europi (ponekad čak i uzdanica Staljinova položaja koji je postajao sve teži), Tito je težio neovisnoj vanjskoj i unutarnjoj politici Jugoslavije. Titove pretenzije prema područjima Trsta i Koruške za koje je postajalo jasno kako neće uz Staljinovu pomoć se ostvariti sve su više poticale jugoslavenskog vođu da svoju politiku ne povezuje prečvrsto sa staljiniziranim SSSR-om, već da ostane donekle otvoren i prema zapadnom sustavu, što je uključivanje u Marshalov plan i potvrdilo. S druge strane, kako primjećuje Rinna Elina Kullaa (2008, str. 44), SSSR je sve više prepoznao potrebu za stvaranje svoje satelitske sestrinske federacije koja bi uključivala Jugoslaviju i Bugarsku kao oslonac buduće Sovjetske balkanske federacije. Međutim, u tome su se pojavljivali problemi statusa Makedonije za kojom su i Jugoslavija i Bugarska polagale svoje pretenzije nakon drugog svjetskog rata, kao i pitanje dominacije unutar takve federacije, jer Tito se nije htio odreći svojeg vodećeg položaja kao neovisnog komunističkog vođe.

Jugoslavija je pokušala okrenuti ideju stvaranja balkanske federacije na svoju stranu, pa je predložila Bugarskoj da postane sedma članica jugoslavenske federacije, što je posebno pozdravljao kao ideju Edvard Kardelj (Kardelj, 1982, str. 95). Prethodno su Tito i Dimitrov postigli na Bledu niz sporazuma koji su utjecali na prijateljski razvoj odnosa dviju država, što je zabrinjavalo Staljina, posebice potpisivanje sporazuma oko pitanja Makedonije te uloge u grčkom građanskom ratu (Banac, 1990, str. 48). Jugoslavenski prijedlog da Bugarska postane sedmi sastavni dio Jugoslavije nije bio iznenađujuće neprihvatljiv za bugarsko vodstvo. Osim toga, takav rasplet događaja na Balkanu bi ojačao jugoslavenski položaj previše da bi mogao biti prihvaćen od strane Moskve, a jednako tako došao bi do snažnog otpora od strane Britanije zbog straha da će ugroziti grčke interese i značaj njihove prisutnosti na Sueskom kanalu

(Kullaa, 2008, str. 46). Staljin je s druge strane inzistirao na Jugoslavensko-bugarskoj konfederaciji, pri čemu bi se Jugoslavija i Bugarska gledali kao dva izjednačena entiteta, što je smatrao metodom slabljenja kohezije unutar Jugoslavenskih redova.

Dušan Bilandžić (1999, str. 289) navodi kako se Staljin odnosio prema zemljama istočne Europe kao prema satelitima SSSR-a, kao imperator ruskog imperija prema svojim gubernijama. Budućnost će brzo pokazati da je Staljin dobro procijenio tendenciju tih zemalja prema državnoj samostalnosti, koju nikako nije htio dopustiti. Pri tome ipak se oštro suprotstavio ideji bugarskog vođe Dimitrova oko stvaranja federacija u istočnoj Europi, no s druge je strane naredio da se odmah Bugarska i Jugoslavija ujedine. Bilandžić navodi (1999, str. 289) kako će jugoslavenskog vodstvo kasnije tvrditi da je on to učinio zato da pomoću Bugarske lakše slomi Jugoslaviju. Bugarska je, dakle, trebala odigrati ulogu trojanskoga konja u pokoravanju Jugoslavije. Tito nije htio prihvatiti Staljinovo uplitanje u unutarnju politiku Jugoslavije, jer je smatrao kako je suvereno izborena neovisnost i socijalističko uređenje u Jugoslaviji dovoljno jamstvo za održavanje unutarnje državne politike neovisne o utjecaju vanjskih čimbenika, uključujući i SSSR, što je dovelo do sukoba, a na kraju 28. lipnja 1948. i konačnog raskida Tita i Staljina, pri čemu je Informbiro izdao proglas u kojemu optužuje Tita i njegove najuže suradnike da u osnovnim pitanjima vanjske i unutarnje politike slijede liniju koja se udaljuje od marksističko - lenjinističkih ideja. Također, u njemu je stajalo da su jugoslavenski vođe potpali pod utjecaj propagande protiv Sovjetskog Saveza i oklevetali Crvenu armiju. Ovom je proglasu bio cilj da jugoslavenski komunisti natjeraju svoje vođe da se okrenu internacionalnom komunizmu tj. SSSR-u ili, pak, da ih sruše ako oni to ne učine (Rossidis, 2009, str. 372). Na sastanku Komunističke Partije Jugoslavije koji je održan 12. travnja 1948. godine u Dedinjama Tito je sastavio odgovor Staljinu i SSSR-u, u kojem je odbacio sve sovjetske optužbe, podsjetio sovjetsko vodstvo na uspjehe koje je postigla KPJ i na njezinu odanost u prošlosti te naglasio nezadovoljstvo Jugoslavena zbog vrbovanja i špijunskih djelatnosti sovjetske obavještajne službe u Jugoslaviji. Strategija Titove obrane bila je postavljena u početnoj rečenici u kojoj jugoslavenski vođa, izbjegavajući Staljinove smišljene ideološke zamke, zauzima stajalište na čvrstom terenu nacionalne nezavisnosti i ravnopravnosti: „ma kako netko od vas voli zemlju socijalizma SSSR on ne smije ni u kom slučaju manje voljeti svoju zemlju, koja također izgrađuje socijalizam, u konkretnom slučaju Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju, za koju je palo stotine tisuća njenih najnaprednijih ljudi. Budući da je jugoslavensko iskustvo imalo mnoge specifične crte, izgrađujemo socijalizam u našoj zemlji donekle u drugačijim formama“ (Banac, 1990, str. 120).

Nedvojbeno je kako je ovakav potez Tita kojim se postavio kao alternativni model socijalističke politike staljinističkoj hegemoniji pokazao zapadnim zemljama kako ipak unutar istočnog bloka ne postoji opće jedinstvo, ali isto tako pokazao je i potencijalni obrazac koji će pokušati slijediti i druge zemlje, iako do njegove provedbe i odlučnosti da se poduzmu značajniji koraci morati će se sačekati Staljinova smrt i neki novi vjetrovi u Kremlju (Rossidis, 2009, str. 372). Staljin se bojao takvog raspleta događaja, te je postao svjestan kako bi eventualnim okretanjem zapadu Jugoslavija mogla postaviti temelje za napuštanje sovjetske doktrine među drugim srednjoeuropskim satelitima, pa je stoga sa oprezom gledao na bilateralne sporazume koje je Jugoslavija tada potpisivala sa Čehoslovačkom i Poljskom, kao i sa Albanijom, Bugarskom i Rumunjskom. Zanimljivo, Sjedinjene Države su sasvim pogrešno protumačile ovakve vanjskopolitičke poteze Jugoslavije, te su smatrale kako se radi o potezima izravno dirigiranim iz Moskve (Kullaa, 2008, str. 50).

Napuštanje informbiroa bio je veoma rizičan potez za Jugoslaviju i Tita, na kraju pokazao kao vanjsko politički pun pogodak. Jugoslavija je postala jedinstven model socijalističke države otvorene prema zapadu, koja će kasnije postati predvodnik pokreta nesvrstanih i koja će sve do sloma Sovjetskog bloka početkom devedesetih ali i tragičnog sloma svojeg vlastitog postojanja u više ratnih sukoba od 1991. do 1999. postati diplomatska velesila i određeni "prozor" zapada prema istoku i obrnuto. Ekonomska blokada i sustavi psihološki rat koji je SSSR nametao Jugoslaviji u prvim godinama nakon sukoba Tito – Staljin bila je mala cijena za diplomatski uspjeh koji je dugoročno bilo napuštanje Informbiroa, a koji je još više učvrstio Tita kao nepokolebljivog vođu obožavanog od naroda i poštovanog od drugih političkih vođa bez obzira na ideološku opredijeljenost. Rossidis navodi (2009, str. 372) "kako je na taj način Tito uspio pobijediti one koji su kategorički negirali mogućnost da Jugoslavija pod njegovim vodstvom može preživjeti, provodeći politiku jednakog razmaka između dvaju blokova." Upravo uspjeh napuštanja informbiroa kasnije će Jugoslaviji dati pravo za uplitanje u zbivanja 1956. godine, posebice u Mađarskoj.

Neposredno nakon Staljinove smrti unutar SSSR-a počela se odvijati unutarnja borba za prevlast (Montefiore, 2004). Iako je bila očita težnja da se sruši kult ličnosti Staljina i vrati izvornom lenjinizmu, uz odmak od Staljinove doktrine, još uvijek su bili izuzetno jaki staljinistički elementi, prije svega izraženi kroz najbliže suradnike Staljina, od kojih su se isticali Lavrentij Beria, Vjačeslav Molotov i Georgij Maljenkov i koji su odmah nakon smrti

preuzeli u svojem triumviratu vlast. Ipak sve se više uzdizao kao kandidat za vodstvo Nikita Hruščov, koji je slijedom spletki unutar vladajuće garniture sovjetske elite nametnuo se kao nasljednik Staljina. Neposredno nakon smrti na vrhovnu sovjetsku vlast postavljen je Maljenkov, koji je do vlasti došao zahvaljujući savezništvu sa svojim dotadašnjim glavnim konkurentom Lavrentijem Berijom. Pridružen im je Molotov kao glavni oslonac Staljinove vanjske politike posljednjih dvadesetak godina. Ipak međusobna neslaganja glavnih sekretara partije i unutarnje spletki dovele su do novog glasanja samo deset dana kasnije kada je na novome glasanju Nikita Hruščov uspio ishodovati izbacivanje iz sekretarijata Maljenkova što je bio početak njegovog pada prije nego je zapravo doživio i potpuni uspon (Montefiore, 2004). Konačni pad zbiva se u rujnu tijekom plenuma, no preduvjet za uspješno provođenje toga rušenja partijskog vodstva i početak promjena unutar vrške vlasti bilo je uklanjanje zaleđa Maljenkova. Nikita Hruščov usmjerio je svoju pozornost na najopasnijeg čovjeka partije, Lavrentija Beriju, kojega uklanja uz pomoć Suslova.

Isaac Deutscher (1953) navodi kako je Berijina propast na političkom planu objavljena 10. srpnja, te označava kraj jedne Berijine faze pokušaja preuzimanja vodstva SSSR-a staljinističkim metodama u fazi ruske političke evolucije nakon Staljina. U toj fazi koja je trajala od ožujka do kraja lipnja bilo je prisutno mirenje zagovornika reforme u zemlji i inozemstvu, dok je sve više jačala struja koja je težila destaljinizaciji (Deutscher, 1953, str. 227).

Nestabilnost koja se zbila u Berlinu kada je izbila radnička pobuna 16. i 17. lipnja donijela je dodatnu pomutnju unutar sovjetskih redova, te je predstavljala novi faktor koji se bacio natrag reformatore i sljedbenike ideje mirenja sa neistomišljenicima kao oprečan pristup staljinističkim metodama, što je otvorilo mogućnosti Hruščovu da također represivnim mjerama obračuna se sa svojim konkurentima, staljinističkom garniturom starih političara. Takva atmosfera u kojoj se tražila odlučna akcija za uvođenje reda pomogla je Hruščovu da ukloni Beriju kao izdajnika, optužbom pod kojom je kasnije bio i pogubljen.¹

Uništivši zaleđe i političku podršku Maljenkova Hruščov se uspio izboriti za prevlast neposredno pred plenum u rujnu 1953., čime si je omogućio izbor za prvog sekretara centralnog komiteta. Time još nije bio u potpunosti uklonjen Maljenkov, već je unutar SSSR-a upostavljeno dvovlašće, koje je osebujan slučaj za tadašnje boljševističko carstvo, koje se

¹ Više o tome u: (Deutscher, 1953) te (Paczkowski, 2001)

uzdiglo na snažnom kultu ličnosti njihovih prethodnika, Lenjina i Staljina. Iako je sustavno slabio utjecaj Maljenkova unutar partije, konačan slom događa se tek 8. veljače 1955. godine, kada ga Hruščov potpuno uklanja iz državnog vodstva, pod optužbom zbog prijateljstva sa izdajnikom Berijom, koji je upravo pod tom optužbom i pogubljen. Ironija sudbine Maljenkova je odvela u Kazahstan gdje je bio direktor hidroelektrane nakon neuspjelog pokušaja smjenjivanja Hruščova 1961., a svoje je posljednje umirovljeničke dane proveo kao član crkvenog zbora u Moskvi, što pokazuje apsurdni rasplet za jednog gorljivog komunista kakav je bio većinu svojega života (Deutscher, 1953).

Beria afera je nedvojbeno incident koji je doveo do prevage u osobnom rivalstvu između Staljinovih nasljednika. To predstavlja jednu fazu u procesu kojim kandidat za upražnjeno mjesto spletkama i trijumviratima uspijeva eliminirati svoje konkurente te na taj način dolazi na vlast. Ali osobno rivalstvo je samo jedan od elemenata drame; i samo po sebi to je u drugom planu. Značajniji je sukob načela i politika skrivenih iza sukoba osobnosti Hruščova i Maljenkova, pri čemu će upravo Hruščovljev oblik destaljinizacije izaći kao pobjednik.

Već je premijer Maljenkov uputio društvu prve znakove o mogućnosti nekih promjena u gospodarstvu, koji su trebali označavati promjene u odnosima u korist potrošnje. Pretjerano inzistiranje na teškoj industriji i naoružavanju na kojem je inzistirao Staljin dovelo je do nestašice kako su se nazivale „malih stvari“, odnosno svakodnevnih potrepština, te je uslijed toga ekonomska situacija u zemlji, kao i u većini socijalističkih saveznika postajala sve gora. Nakon što je Hruščov preuzeo vlast, taj se proces značajno ubrzao.

Na vanjskopolitičkoj sceni razdoblje nakon smrti Staljina uvelike je omekšalo političku poziciju SSSR-a. Neposredno nakon smrti okončan je Korejski rat, a blaži Sovjetski stav doveo je i do podjele zemlje, a uskoro i do Ženevskog sporazuma i podjele Vijetnama. Smrt Staljina i promjena raspoloženja u Kremlju omogućila je i rješenje austrijskog pitanja, pa je tako potpisan Austrijski državni ugovor a 1955. godine povukle su se Sovjetske trupe iz Austrije, nakon čega je zemlja proglasila neovisnost. Iste je godine Finskoj vraćena Sovjetska baza Porkkala Udd a određeni teritorijalni ustupci dogodili su se i prema Narodnoj Republici Kini. Najvažniji ipak preokret dogoditi će se u odnosu prema Jugoslaviji, sa kojom će biti otvoreni diplomatski odnosi i uskoro diplomatska predstavništva, a prilikom posjeta Beogradu 1955. godine Nikita Hruščov se ispričao Titu radi Staljinove pogreške u pitanju odnosa sa Jugoslavijom.

Treba spomenuti kako je propast kolonijalizma te stvaranje novih nezavisnih država, proces koji se upravo tada zbivao u zemljama takozvanoga trećega svijeta omogućio Sovjetskom Savezu znatno šire mogućnosti za širenje svojega utjecaja. Većina tih zemalja nije imala nikakve predrasude prema SSSR-u, dok su s druge strane sa nepovjerenjem gledale prema svojim bivšim kolonijalnim vladarima. Nakon Staljinove smrti također su poboljšani odnosi sa NR Kinom te su se razvijali dobri odnosi sa Egiptom i Indijom.

Iako je staljinizam, odnosno model upravljanja snažnom represijom i pod utjecajem svemoćnog vođe, kulta ličnosti predstavljao politički model koji je doveo do drastičnog ograničavanja suvereniteta zemalja istočne Europe te je politički bilo sasvim jasno kako će građani pokušati limitirati takvu očitu ovisnost o predvodniku socijalizma, ekonomske posljedice staljinističkog oblika vladavine značajnije su za nastanak poteškoća koje će dovesti do zbivanja čija je kulminacija 1956. godina.

XX. kongres komunističke partije i njegovi odjeci

Iako je destaljinizacija Sovjetskog Saveza započela već prije 1956. i dvadesetog kongresa komunističke partije, konačni obračun sa Staljinovim kultom Hruščov je imao upravo u veljači 1956, što je bio i svojevrsan uvod u turbulentna zbivanja diljem istočnog bloka. Iako službeno kongres nije bio usmjeren prema pitanjima Staljina i njegovoj baštini, na posljednjem zasjedanju Hruščov je izrecitirao svoj znameniti referat o Staljinu u kojem je kritizirao Staljinov stil vladanja i vođenja politike, te time jasno označio novi kurs u Sovjetskoj politici. Govor je tek kratko vremena ostao tajan, veoma brzo se proširila vijest o njemu diljem SSSR-a ali i satelitskih zemalja te je postao smjerokaz za zbivanja koja će slijediti, ali i za razvoj vanjskopolitičkih odnosa Sovjetskog saveza.

Neposredan rezultat Hruščovljeva govora međutim, bio je zbunjenost među stranačkim vodstvima i njihovim običnim članovima. Problem se pojavio u tome što u referatu nije bilo jasnih smjernica politike, niti bilo kakve naznake o tome što se očekuje od satelitskih država i njihovih vodstva u narednom razdoblju. Miriam Dobson navodi (2009, str. 103) kako čak i među onima koji su prihvaćali promjene, govor je bio problematičan te nedorečen. Za one koji su pozivali na potragu za istinom oko prošlosti partije te su podržavali ideju rehabilitacije bivših „neprijatelja“, govor je imao značajni nedostatak: ostavio je neriješenu sudbinu oni koji su odgovorni za propuste u pravednosti počinjene pod vladavinom Staljina. Suočeni sa različitim mogućnostima interpretacije govora, partija je morala odlučiti kako se nositi sa odgovorima na skriveni govor, te odabrati ispravnu terminologiju za pojašnjavanje istoga među drugim članovima partije. Ipak Eric Hobsbawn navodi (2003, str. 204) kako se gotovo sa sigurnošću može reći da nitko od vodećih komunističkih vlastodržaca nije očekivao da će zaista destaljinizacija moći ugroziti temelje uloge, ciljeva i povijesti partija. Također nitko od njih nije očekivao ozbiljnije probleme oko njihovog članstva, s obzirom da su ljudi koji su ostali članovi partije oni koji su izbjegli promidžbu protu staljinizma. Upravo zbog njihovog samopouzdanja nisu spremni dočekali poteze koji će uslijediti te je nedvojbeno kako nisu bili spremni na zbivanja u Mađarskoj i Poljskoj koja će obilježiti 1956-tu.

Terry Cox (2006, str. 5) navodi kako su se "konzervativci" i "reformatori" borili za vlast u SSSR-u, tako su se i u satelitskim državama sve više pojavljivale „reformatorske“ snage koje su težile promjeni kursa socijalizma i smanjenju utjecaja SSSR-a unutar države. Posebno su se uzdignuli pristaše promjena u Poljskoj i Mađarskoj, ali isto tako su osjetne struje prema

promjenama mogle se osjetiti u Čehoslovačkoj. Dvojica političara koji su dominirali politikom reformizma u Poljskoj i Mađarskoj, a koji će biti i glavni akteri zbivanja u ljeto i jesen 1956. godine sa sasvim oprečnim ishodima, Gomulka u Poljskoj i Nagy u Mađarskoj, založili su se za povratak reformističkih političara na liderske pozicije, od kojih su mnogi silom protjerani sa tih pozicija u razdoblju staljinizma nakon drugog svjetskog rata, te za usvajanje njihovih politika reformi, uključujući i mjere za povećanje proizvodnje hrane i robe široke potrošnje. U Sovjetskom Savezu i istočnoj Europi, „tajni govor“ budio je mnogo nada za popuštanje čvrste ruke staljinizma, te je nudio nadu za odmak od rigidnosti staljinističkog sustava. (Cox, 2006, str. 4) Ipak, pokazati će se, Hruščov je unatoč obračunu sa baštinom Staljina zadržao diktatorski oblik vladavine, zadržao je tajne službe te uskoro nakon revolucionarnih zbivanja vratio i koncentracijske logore u Gulagu. Prema tome, on se nije odlučio na radikalne promjene kakve će kasnije napraviti Gorbačov i stoga se dugoročno nisu dogodile za širi krug građana sovjetskog bloka značajne promjene pod Hruščovom (Davies, 1996, str. 1093).

Treba spomenuti kako je značajno kod ovoga referata što nije samo orijentiran prema općim konstatacijama pogrešaka komunističkog režima, već je isto tako usmjeren i prema odvajanju od postupaka „četvrtog kroničara marksizma“, koji je već tri godine bio mrtav, ali čiji duh se i dalje osjećao, te je usmjerio partiju prema jasnoj kritici i novome kursu djelovanja, ali unutar kojega i dalje komunistička partija SSSR-a zauzima važnu poziciju kao jedini kritičar povijesti i jedina institucija koja ima ovlasti „popravlјati“ pogreške gruzijskog diktatora.

Sa takvim pogledom nikako se nije slagala Jugoslavija, koja je upravo u tome referatu prepoznala ispravnost svoje politike, kojom se jedina uspješno oduprijela utjecaju staljinizma kroz svoj vlastiti program socijalizma neovisnog o kultu ličnosti Staljina. Tvrtko Jakovina (2006) navodi kako promjene u Moskvi, imajući na umu ishodište, doista su bile goleme. U Beogradu su dočekanе kao konačna prava potvrda ispravnosti jugoslavenskoga stava iz 1948, i ukupna razvoja nakon izгона iz Informbiroa. Na sastanku najužega partijskoga vodstva u Beogradu u travnju 1956. zaključeno je da onima unutar sovjetskog vrha koji se žele boriti protiv birokratskih staljinističkih elemenata treba pomoći. Josip Broz Tito je smatrao kako je „ugled Jugoslavije danas takav“ da se traži veća aktivnost, povećana borba za mir, otkazivanje američke vojne pomoći. Koča Popović koji je bio ministar vanjskih poslova ocijenio je kako je riječ o povijesnoj prekretnici promjena u svijetu kojoj je prethodnica bila Jugoslavija.

Činilo se kako će dvadeseti kongres donijeti značajne promjene u sovjetskoj sferi. Pri tome su ubrzane revizije sudskih postupaka i rehabilitacije žrtava Staljinove represije. Također su zatvoreni i koncentracijski logori i kao i cjelokupni staljinistički kazneni sustav te su oslobođeni politički zatvorenici. Ipak povratak političkih zatvorenika i onih koji su označeni kao „neprijatelji“ tijekom staljinizma označio je inicijativa i rasprava koje se najprije šire na kulturnom planu od kinematografije do historiografije preko biologije do ekonomije i postaju pokretači društvenih promjena koje će dovesti do značajnih problema u budućnosti, pa čak i povratka logora (Jones, 2006). Obračun sa simpatizerima kulta Staljina nije dovršen i još dugo vremena će borba Hruščova i Staljinova duha se nastaviti, te će značajno utjecati i na njegove poteze tijekom krize u Poljskoj i Mađarskoj. Nedvojbeno je kako su događaji koji su se događali na unutar političkom planu u SSSR-u odredili slijed zbivanja u Poljskoj i Mađarskoj, kao što je pokušaj smjenjivanja Hruščova tijekom zasjedanja Prezidija u lipnju 1956, kada je i izglasana smjena Hruščova, koja nije provedena radi podrške vojske i regionalnih sekretarijata, od kojih je Hruščov politički i ponikao.

Političke i intelektualne rasprave održane su u kontekstu društva koje su oboljelo od teških napetosti i naprezanja (Cox, 2006, str. 5). Nakon sovjetskog modela gospodarskog upravljanja, prioritet se dao za potrebe teške industrije, dok je laka industrija i opskrba robe široke potrošnje i usluga zanemareno. Industrijski radnici su se našli pod velikim pritiskom kako bi se zadovoljile nerealna proizvodna očekivanja. Mali obiteljski poljoprivrednici, koji su, u istočnoj Europi, imali male koristi od zemljišne reforme nakon završetka Drugog svjetskog rata, morali su odustati od svojeg neovisnog uzgoja i pridružiti se kolektivnim farmama. Ishod je bio veliko razaranje gospodarstva i pad životnog standarda. U Mađarskoj, na primjer, realne plaće pale za 18% u razdoblju između 1949 i 1952, a pasivni otpor seljaka protiv kolektivizacije je doveo do povećanja nestašice hrane. Uvođenje racioniranja namirnica u 1951 izazvalo je niz prosvjeda štrajkova u tvornicama (Cox, 2006, str. 5).

Prema tome kada se analiziraju nemiri u Poljskoj i Mađarskoj potrebno je prije svega uzeti u obzir socijalnu dimenziju neuspjeha gospodarske politike tih zemalja prethodnih desetak godina koja je dovela do sve goreg stanja u životnom standardu običnih malih radnika, te je upravo u tome bio izvor nezadovoljstva. Promjena orijentacije gospodarstva koju je Hruščov najavio nudila je nadu za poboljšanje situacije, te je stoga potaknula mase da što je moguće ranije izbore drugačiji oblik industrijalizacije. Usporedi li se to opće iščekivanje reformi i promjena sa reakcijom primjerice poljskog rukovodstva, uglavnom obilježenog snažnim

staljinističkim elementima kojima nikako nije odgovarao takav reformistički nastup Hruščova, a o kojem najbolje svjedoči činjenica kako je tvrdokorni staljinist i predsjednik Poljske Boleslaw Bierut u trenutku kada je pročitao Hruščovljev referat dobio srčani udar. Nedugo zatim preminuo je u Moskvi, prije nego su glasine o tajnom govoru Hruščova uopće uspjele doći do Poljske.

Pitanje Poljske

Povijest Poljske u dvadesetom stoljeću turbulentna je i u značajnoj razini obilježena pritiscima najprije velikih europskih imperija na izdisaju, Njemačkog carstva i Ruskog carstva, a potom diktatura koje su nastale na ruševinama tih carstava, Sovjetskog Saveza i Nacističke Njemačke. Kao zemlja koja je napadnuta i od Hitlera i od Staljina, postala je simbolom borbe protiv totalitarizma, no nakon završetka drugog svjetskog rata postala je vjerojatno najveći gubitnik na pobjedničkoj strani. Iako su pod Poljsku upravu došli istočnonjemački gradovi za koje je teško utvrditi povijesnim legitimitetom (iako su to svesrdno poljski povjesničari i političari u posljednjih pola stoljeća nastojali učiniti) pripadnost Poljskoj, znatni teritoriji koji su pripadali Poljskoj, toj nekadašnjoj golemoj srednjevjekovnoj sili nestali su u raljama Staljinovih pretenzija prema zapadu i širenju Sovjetskog Saveza na istu onu liniju koja je predstavljala granicu između SSSR-a i nacističke Njemačke nakon što je Wehrmacht osvojio Poljsku uz sudjelovanje Staljina.

Na vlasti u Poljskoj nakon što je ta zemlja oslobođena od nacista postavljene su Staljinu odane frakcije, a na njihovom je čelu bio spomenuti Boleslaw Bierut. Većinu drugog svjetskog rata proveo je u SSSR-u, sve do 1943. kada se vraća u Poljsku kao vođa novoformirane Poljske radničke partije (ideološka nasljednica KP Poljske). Nakon što je Crvena armija prošla kroz Poljsku Bierut je bio na čelu poljske privremene vlade, Narodnog veća, od 1944. do 1947. godine. Ostaje na vlasti i nakon što je konsolidirana nova Poljska vlast, pa tako od 1947. do 1952. biva predsjednik Poljske i kasnije premijer, jer je položaj predsjednika bio ukinut, te generalni tajnik vladajuće Poljske ujedinjene radničke partije. Bio je poznat kao rigidni staljinist. Nadgledao je ispitivanje mnogih ratnih vođa iz pokreta otpora, crkvenih dužnosnika i ostalih koji su se protivili novoj vlasti. Jedan od najpoznatijih koji je stradao pod njegovim režimom je Witold Pilecki, junak iz Auschwitza. Umro je pod nerazjašnjenim okolnostima u Moskvi 12. ožujka 1956, nedugo nakon zasjedanja Dvadesetog kongresa KPSS na kojem je Nikita Hruščov podvrgnuo kritici Staljinov kult ličnosti i diktaturu.

Hruščov je govor, u širem smislu objavljen u Poljskoj, bio je šok za komuniste koji su slijedili Bieruta i staljinističku politiku, ali je isto tako podigao nadu za brzim promjenama među širokim krugovima društva. Za razliku od Hruščovljevih namjera, izvještaj osuđujući Staljinov „kult“ žestoko je uzdrmao vladajuće strukture u Poljskoj. (Persak, 2006, str. 1285) Pridoda li se tome smrt Bieruta, koja se zbila u isto vrijeme kao i spomenuti referat, poljsko komunističko

rukovodstvo našlo se pred novim izazovima u kojima je postalo neminovno kako će sve više rasti težnje za destaljinizacijom. Rađalo se sve više rasprava i kritika na zbivanja unutar partije te se sve više zagovarao proces reformi i oslobađanje od dominantnog utjecaja SSSR-a.

Paczkowski navodi kako je prva sjednica Centralnog Komiteta poljske komunističke partije nakon Bierutove smrti dovela do osobnog sukoba, iako je sukladno odluci Politbiroa uz suglasnost Hruščova koji je stigao u Varšavu za prvog sekretara izabran Edward Ochab. Predmet kontroverzi prema mišljenju mnogih bilo je pitanje daljnje legitimizacije sustava i zadržavanja vlasti. Različiti stavovi rijetko su iznošeni u javnosti i na politički koherentan način, ali su često vidljivi kroz prizmu osobnih sukoba. Sve se jasnije isticalo mišljenje skupine sklone reformama kako bi trebalo žrtvovati za „pogreške i izopačenja“ velike grupe odgovornih u razdoblju od 1948. do 1955. godine, zatim provedba rehabilitacije Gomułke te cijelog razdoblja kada je on vodio PPR i umirenje stanovništva povećanjem plaća. (Paczkowski, 2001)

Władysław Gomułka² predstavlja najvažniju ličnost u zbivanjima 1956. se može ustvrditi kako je njegova ličnost jedan od razloga što je poljska sudbina bila manje tragična od Mađarske. Hruščov, koji je došao u Varšavu 15. ožujka na pogreb Bieruta, ostao je prisutan u poljskom glavnom gradu pet dana kako bi mogao sudjelovati u raspravama na šestom plenumu Centralnog komiteta PRZP (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, Poljska Unija Radničke Partije) te je u to vrijeme imao i razgovore s poljskim članovima Politbiroa. Njihov sadržaj nije poznat. Moglo bi se pretpostaviti da je sudjelovao u odluci da se predlaže Edward Ochab kao kandidat za mjesto prvog tajnika PRZP. Dana 20. ožujka Hruščov je sudjelovao u raspravama na plenumu Centralnog komiteta, što je nezabilježan događaj u povijesti poljsko-sovjetskih odnosa. Uzimajući riječ tijekom rasprave na plenumu, on neizravno podupire one koji se protive izborima Romana Zambrowskog kao tajnika Središnjeg odbora (Persak, 2006, str. 1288).

U Poljskoj, kao i u drugim komunističkim zemljama postojalo je rivalstvo između takozvanih staljinista „moskovista“ (komunistički vođe koji su ostali u SSSR-u tijekom drugog svjetskog

² Władysław Gomułka (Krosno, 6. veljače 1905. - 1. rujna 1982.), bio je poljski komunistički vođa koji je odigrao ključnu ulogu u smirivanju nemira u Poznanju 1956. godine te je obilježio rad poljske političke partije u pedesetima i šezdesetima. Kao jedna od glavnih značajki pripisuje mu se što je uspio nagovoriti Staljina da obnovi Komunističku partiju Poljske (KPP). Tijekom drugog svjetskog rata kao knjigovođa pomagao je komuniste te im je nakon rata pomogao dolazak na vlast. Sa stajališta današnjih povjesničara i općeg mišljenja poljske javnosti, smatra se konzervativnim političarem koji je u isto vrijeme poticao i obećavao promjene, a s druge strane je provodio represivne mjere te progonio disidente i političke protivnike. U prosincu 1970. natjeran je na mirovinu. Umro je od tumora 1982. u 77. godini.

rata) te „domaćih komunista“ (oni koji su bili u kućnim pritvorima tijekom ere staljinizma). U Poljskoj „moskovisti“ nikad nisu u potpunosti uspostavili dominaciju u poljskoj komunističkoj partiji u ranim poslijeratnim godinama (kasnije će biti prikazana sasvim drugačija situacija u Mađarskoj). Wladislaw Gomułka i autohtoni komunisti koji su djelovali iz podzemlja imali su previše autoriteta. Dok je Ochab provodio godine drugog svjetskog rata u Sovjetskom Savezu te razvijao jaku lojalnost prema Moskvi, on je na kraju miroljubivo predao vlast Gomułki kada su se zbivanja otela kontroli (Granville, 2003, str. 1263).

Proljeće 1956. u Poljskoj otvorilo je veliki broj kritika na Sovjetski Savez koji su stavljeni pod tepih u proteklom desetljeću zbog stroge kontrole od strane Staljina. Među članovima partije ali i u tiskovinama počela su se pojavljivati pitanja oko odgovornosti SSSR-a za stradanja Poljaka tijekom drugog svjetskog rata i represije nakon rata. Među stranačkim čelnicima analiziran je Hruščovljev govor, u kojem se zapravo izričito nigdje ne spominje Poljska i nepravde nanesene prema Poljacima. Isto tako nigdje se ne spominje stradanje političkih neistomišljenika u Gulagu koje je također duboko pogodilo i Poljake. Kardinal Wyszyński u svojim dnevnicima koje prenosi Tony Kemp Welch (2006, str. 1264) navodi kako se među širokim pučanstvom sve više govori o odgovornosti SSSR-a i dubiozi koja je nastala uslijed govora Hruščova. Također se među građanima, posebno nakon povratka disidenata od kojih je oko 35 000 pušteno tijekom proljeća 1956. iz poljskih zatvora nakon što je partija objavila opću amnestiju (Kemp-Welch, 2006, str. 1265) sve više počelo propitivati o pitanjima oko sovjetske agresije 17. rujna 1939. Slijedila su i pitanja oko pokolja poljskih časnika u Katynskoj šumi 1940-te kao i nedostatak sovjetske potpore za Varšavski ustanak 1944. godine (Persak, 2006, str. 1288). Pojavila su se i druga pitanja, posebice u poljskim novinama *Po prostu* odnosno sve više radikaliziranoj anonimnoj kolumni *Co robić?* (Što nam je raditi?) koja će imati duboki utjecaj tijekom zbivanja u Poznanju, duboko su dotaknuti problemi sa kojima se Poljska suočavala uslijed Staljinova utjecaja, kao što je pitanje poslijeratne deportacije vojnika na početku drugog svjetskog rata u Sibir, kao i o moskovskom suđenju šesnaestorici vođa poljske podzemne države 1945. Pri tome se kritika SSSR-a preko novina usmjeravala na kritiku Staljina, a razdoblje od drugog svjetskog rata do te 1956. godine smatralo se razdobljem zastranjivanja (Kemp-Welch, 2006, str. 1265). Tako su te iste novine objavile :

Tijekom posljednjeg desetljeća, naša je organizacija stvorila razne modrice i ozljede. Biti će ih teško zacijeliti. Kult individualca, kult Staljina deformirao je sustav, uvodeći mnoge elemente koji su nepoznati ideologiji Marksizma i Lenjinizma, kao što je diktatura pojedinca u različitim

*sferama i različitim stupnjevima, uslijed čega je paralizirana demokracija, sloboda i upravljanje od strane naroda.*³

Gospodarske posljedice razdoblja nakon drugog svjetskog rata postale su u društvenoj svijesti simbolom gospodarsko iskorištavanja Poljske u poslijeratno razdoblje, a prisustvo sovjetskih službenika i savjetnika, uključujući maršala Konstantina Rokossovskog (ministra nacionalne obrane) predstavljalo je simbol političke dominacije SSSR-a. (Persak, 2006, str. 1288). Veljko Mićunović zapaža jednu zanimljivost vezanu za Rokossovskog: ministar narodne obrane Poljske, sovjetski maršal i državljani SSSR-a, a Poljak po rođenju, Rokossovski, jedan je od najslavnijih ruskih vojskovođa iz drugog svjetskog rata. On je na položaju poljskog ministra obrane već oko sedam godina, i to je sada dovedeno u pitanje. Mićunović smatra kako je Rokossovski jedini ministar vojske zemlje u Europi, a da je istovremeno građanin i maršal druge europske zemlje. To je bilo moguće za Staljinova života u ime „izgradnje socijalizma“ i „proleterskog internacionalizma“ (Mićunović, 1977, str. 150).

U Poljskoj je tradicionalno prisutan još jedan važan element koji je predstavljao ozbiljan problem za potpunu uspostavu komunističkog staljinističkog režima, a to je bila velika popularnost crkve⁴. Iako je nakon drugog svjetskog rata zatvoreno mnogo svećenika radi „kontrarevolucionarnog djelovanja“, za razliku od primjera Hrvatske kao dijela Jugoslavije, kojoj se nametao odnos katoličke crkve i kolaboracionista tijekom perioda Nezavisne Države Hrvatske, u primjeru Poljske katolička je crkva predstavljala ozbiljan i sustavan temelj pokretu otpora nacizmu, te je bila jedan od elemenata poljskog antifašizma. Na takvim temeljima crkva je postala jedan od sastavnih dijelova poljskog identiteta (a to je nedvojbeno bila i ranije, sve od najranijih vremena i pokršćavanja Poljaka kroz čitavo razdoblje srednjeg vijeka kada je istočna granica Poljske redovito predstavljala i istočnu granicu katoličanstva) što se nije uklapalo u komunističku doktrinu i praksu. Granville navodi kako je partija uvijek znala da je Crkva najveća barijera za uspostavljanje potpune prevlasti u Poljskoj. (Granville, 2003, str. 1263)

³ *Co Robić?*, Po prostu, 28. travanj 1956.

⁴ Crkva je imala značajnu ulogu kroz kompletno razdoblje komunizma u Poljskoj. Više o pitanju odnosa komunizma i crkve u Poljskoj u: Marek Lasota, Jan Szczepaniak (red.): *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury*, WAM, Kraków 2010; Ważniowski Włodzimierz, *Zło dobrem zwyciężaj*, Aspra, Krakow, 2014. Također, na engleskom jeziku: Ronald C. Monticone, *The Catholic Church in Communist Poland, 1945-1985. Forty Years of Church-State Relations*, East European Monographs, Columbia University Press, New York 1986; Norbert A. Zmijewski, *The Catholic Marxist-Ideological Dialogue in Poland, 1945-1980*, Dartmouth, London 1991.

U Varšavskom arhivu nalazi se značajno pismo koje je partijski ideolog Jakub Berman slao tadašnjem partijskom čelniku Bierutu po pitanju crkve (Berman):

Crkva predstavlja veliku prepreku jer je unutar njezine hijerarhije koncentrirana filozofska osnova ideoloških reakcija koje se uvelike oslanjaju na mase. U popularnoj svijesti, to je predziđe poljske tradicije i kulture, najkompletniji izraz „poljstva“. Ovo tradicionalno razumijevanje patriotizma je najveća snaga crkve, čak jača nego što je snaga njezinih rituala. Stoga je crkva prirodni izvor opozicije na ideološkom i filozofskom planu.

Tijekom rujna 1953 održan je montirani proces biskupu Kaczmareku iz Kielcea koji je optužen za „slabljenje obrambenog duha poljskog društva neposredno pred hitlerovskom agresijom, ometanje rekonstrukcije zemlje i planskog gospodarstva, te sabotaze na poljskom tlu za interese američkog imperijalizma.“ Osuđen je na dvanaest godina zatvora zajedno sa svojim suradnicima, a kako bi smanjili potencijalne prosvjede, ministarstvo unutarnjih poslova izdalo je priopćenje: (Granville, 2003, str. 1264)

„mora se prijaviti svako čudno ponašanje, namjere i događaji. Agenti moraju posebno obratiti pozornost na biskupsku kuriju, svećenike koji su poznati po neprijateljskim stavovima, prema kleru te klerikalnim krugovima i susretima, prema razbojnicima, simpatizerima emigrantskih grupa, revizionistima te ostalima koji slušaju imperijalistička emitiranja.“

Smatralo se kako je katolička crkva povezana sa vanjskim emitiranjima programa, prije svega ozloglašenog „Radio Free Europe“ koji se emitirao iz Münchena te koji je otvoreno napadao socijalizam i proklamirao rušenje istočnog bloka i boljševizma. Navedeni radio program postao je posebno nezgodan za poljsku političku elitu kada je 28. rujna 1954. počelo emitiranje radio emisije Jozefa Swiatla, bivšeg zamjenika direktora X. odjela Ministarstva državne sigurnosti, koji je u prosincu prethodne godine „nestao“ tijekom službenog putovanja zapadnim Berlinom. Njegove emisije koje su prema naslovu trebale otkrivati „kulise službi sigurnosti i partije“ bile su svojevrsno propagandno remek-djelo. U njima se nije govorilo samo o primjerima nezamislivog terora, nego su se i opširno spominjali, manje ili više senzacionalistički

(uključujući intimne) detalji i tračevi iz života partijske elite. Ta elita opisana je kao krvoločna, demoralizirana, unutar sebe sukobljena klika. (Paczkowski, 2001, str. 235). Ne samo što su ove emisije posebno diskreditirale partijske čelnike već su isto tako i općenito privukle široke mase prema ozloglašenoj radio stanici.

Represija prema crkvi i dekadentnost unutarnjeg ustrojstva partijskog čelništva bile su samo ulje na vatru nezadovoljstva koje je vladalo u Poljskoj. Unatoč tome izvor nezadovoljstva prije svega bio je gospodarske prirode. Problem nedostatka osnovnih namirnica najbolje ocrtava jedno pismo radnika centralnom komitetu komunističke partije, u kojem se može prepoznati dimenzija socijalnih problema unutar društva. U pismu poljski radnik Josef Juszczyk piše:

„Danas, po svemu sudeći oko četrdeset ljudi napustilo je dućan sa psovka, nedostaje kruha, maslaca i mesa. Radi čega je tako, radi čega ljudi psuju? Nedostatak namirnica odražava se i na njihovom radu. To su možda malo važne stvari ali kada se zbivaju među ljudima one izazivaju nezadovoljstvo.“⁵

Navedeno pismo jasno pokazuje kako je temeljni problem bila nestašica svakodnevnih namirnica kao i općenito loša socijalna situacija u zemlji. Većinu poljskih radnika nije zanimalo previranje na političkome vrhu te proces destalinizacije, njih su zanimali loši životni standard te loši uvjeti za rad u tvornicama. Upravo su radi toga demonstracije u Poznanju krenule iz tvornice.

Demonstracije u Poznanu

Kronologija poznanskih zbivanja započinje u subotu, 23. lipnja kada su radnici poznanjske Staljinove radničke zadruge (**Zakłady Imieniem Stalina, Poznafi, or ZISPO**), prije svega radnici tvornica lokomotiva u Poznanju sastali i odlučili poslati delegaciju u Varšavu kako bi uvjerali središnju vlast za ostvarivanje pet zahtjeva koji uključuju i povećanje plaća za dvadeset posto te poboljšanje radnih uvjeta. Do 28. lipnja delegacija nije dobila odgovora od vlasti oko povećanja plaća, te su krenule glasine kako se delegacija zapravo uhićena. Kako bi odgovorili na uhićenja, radnici su odlučili rano ujutro toga četvrtka (koji je danas poznat u poljskoj povijesti kao crni četvrtak) započeti demonstracije. U početku demonstracije su započeli radnici

⁵ Pismo se čuva u Varšavskom arhivu. Naslovljeno je na: „*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Komitet Centralny, Biuro Listow i Inspekcji, Biuletyn #32/134. Warszawa*“. Datum pisma: 7. lipnja 1956.

dnevne i noćne smjene ZISPO-a. (Granville, 2003, str. 264) Glavni poticaj za demonstracije bile su glasine kako je njihova delegacija uhićena te kako se uopće ne vode pregovori. Dodatni poticaj za brzo djelovanje bio je međunarodni trgovinski sajam koji se svake godine u lipnju održava u Poznanju, te po kojem je grad u međunarodnim gospodarskim okvirima naveliko poznat, te koji je bio blizu kulminacije upravo u to vrijeme, pred kraj lipnja, što je značilo kako će toga dana u gradu biti prisutna izaslanstva iz cijeloga svijeta, pa tako i iz zapadnih zemalja. Taj dvadeset i peti međunarodni trgovinski sajam započeo je 17. lipnja i okupio je veliki broj uzvanika koji su bili svjedoci poznanjskih zbivanja.

Za razvoj i tijek događaja toga dana koji su se oteli kontroli kako prosvjednika tako i organa reda najvažniju ulogu igrale su upravo glasine. Među masom se proširila glasina kako je izvorno izaslanstvo uhićeno već pri pokušaju izlaska iz grada, te je zatvorena u gradskom zatvoru. Upravo je radi toga masa najprije napala zatvor, oslobodila zatvorenike te osvojila oružje od stražara. Masa koja je sudjelovala u demonstracijama tada se dočepala raznih pendreka, palica te drugog hladnog oružja zatvorskih čuvara, ali isto tako i određenog broja pištolja. (Granville, 2003, str. 264) Kretanje mase ipak je bilo usmjeravano, iako do danas ne postoje pouzdani podaci tko je rukovodio masom. To pokazuje činjenica kako nakon napada na zatvor, gdje je utvrđeno da se njihovo izaslanstvo ne nalazi, masa nije odmah napala Okružni ured za sigurnost Wojewodzki Urząd Bezpieczeństwa potencijalno drugo mjesto gdje je delegacija mogla biti pritvorena (iako će ga napasti kasnije), već je krenula prema radio stanici odakle su mogli emitirati zapadni program, prije svega Radio Free Europe. Ta činjenica pokazuje kako poznanjska zbivanja nisu u potpunosti bila stihijska, već su bila upravljana i donekle organizirana. Kasnije će Ochab ali i mađarski predsjednik Rakoszi (vidi (Granville, 2003) i (Kemp-Welch, 2006)) govoriti kako su događaji u Poznanju dirigirani iz SAD-a te su bili organizirani i usmjereni prema rušenju socijalizma u svrhu širenja američkog imperijalizma. Čak će otići i dalje te će Rakoszi ustvrditi:

"Par dana prije sajma u Poznanju Amerikanci su poslali mnoge grupe padobranaca te naoružanih sabotera. To je najozbiljniji organizirani napad protiv naših ljudi i demokratskih poredaka radničkih klasa koje imamo u našim državama u posljednje vrijeme. Neprijatelj pokušava napraviti pomutnju i nesporazum između stranke i radničkih masa. (Granville, 2001)

Naravno i promidžba Moskve kao i Varšave nije mogla dopustiti da se prizna nemirima u Poznanu karakter spontanosti radničkih nemira potaknutih lošom gospodarskom situacijom, već

je objavljeno kako "imperijalistički i reakcionarni poljski agenti ilegalnog djelovanja iskorištavaju određene ekonomske teškoće kako bi izazvali ozbiljne neredе te ulične demonstracije u Poznanu". (Kemp-Welch, 2006, str. 1270). Ruske partijske novine Pravda objavile su 17. srpnja 1956. kako *"svatko već sada zna da je ova provokacija izazvana od stranih agenata. Američki tisak nije ni razmislio da pokuša prikriti postojanje izravne povezanosti Poznanjskih zbivanja i vanjskih utjecaja na njihovo izbijanje koje usmjerava hladni rat. Journal American iz New Yorka objavio je kako je 30 lipnja senat odredio 25 milijuna dolara za skrivene aktivnosti ilegalnih pokreta unutar istočnog bloka"*⁶

To svakako nije istina te je većina sudionika zbivanja u Poznanju bilo iz radničkih krugova, no nedvojbeno je kako je bio prisutan i protusocijalistički element te težnje prema promjeni strane i prelasku u zapadni blok. Ipak, kako je rečeno, primarni razlog za izbijanje nemira bila je gospodarska situacija, te stoga unatoč čestim povicima "dolje Sovjeti" i povremenim povicima "dolje socijalizam", osnovni povici radništva bili su *"Zadamy chleba"* odnosno *"Hoćemo kruha"*.

Kada su prosvjednici došli do Ureda regionalne sigurnosti, (*Wojewodzki Urząd Bezpieczeństwa*) njihov je broj već značajno porasao, jer su im se pridružili i radnici raznih drugih odijeljenja, pa se procjenjuje kako je masa tada okupljala oko stotinjak tisuća ljudi. Postalo je jasno kako takvu masu ne može suzbiti isključivo policija te je intervenirala i vojska. Oko 400 tenkova i 10.000 vojnika narodne armije Poljske i unutarnji sigurnosni korpus pod poljsko-sovjetskim vodstvom Stanislava Poplavskog je krenuo prema demonstrantima te im je naređeno pucati u prosvjednike ukoliko to bude potrebno. (Poznan.pl, 2014)

Sukob se dogodio oko 11 sati prije podne u blizini poznanjskog carskog dvorca, upravo na mjestu gdje se danas nalazi desetak metara visok spomenik žrtvama zbivanja "crnog četvrtka". (Poznan.pl, 2014) Carski dvorac, izgrađen početkom dvadesetog stoljeća kao jedna od rezidencija njemačkog cara, a koji je tijekom drugog svjetskog rata korišten kao središte Gestapoa te njemačkog vojnog štaba za istočni front. Kao što je to bila praksa i u mnogim drugim gradovima (uključujući i Budimpeštu, o čemu će biti više riječi kasnije), dolaskom Crvene armije odaje Gestapoa redovito su preuzimane i pretvarane u prostorije za istu namjenu komunističkih rukovodioca i tajne policije. Tamo se također nalazilo i središte komunističke

⁶ „Провокация в Познани“, Pravda, 17. srpnja 1956. (pristupljeno u Archiwum Państwowe w Warszawie, Varšava)

partije a golema masa od stotinu tisuća ljudi raširila se središtem grada i demonstracije su se otele kontroli.

Masa je provalila u regionalno sjedište Komunističke partije, neposredno prije napada na spomenuti ured Ministarstva regionalne sigurnosti gdje su ispaljeni prvi hitci iz prozora zgrade prema gomili. Od tada pa sve do 18:00, trajali su neobuzdani nemiri i napadi na državne institucije u samome gradu Poznanju ali i okolici, uključujući okružni sud i tužiteljstvo, napadnute su policijske postaje u predgrađima Junikowo, Wilda, Swarzędz, Puszczykowo i Mosina. (Poznan.pl, 2014) Napadnuti su i logor u Mrowino i vojna škola u Poznanju kao i Politehnica Poznanska, odnosno fakultet tehnologije i politehnike koji se nalazi u središtu grada, a u kojem je također zaplijenjena određena količina oružja koja je pripadala mladim studentima vojne akademije ondje prisutnima. Uništeni su mnogi policijski dokumenti i zapisnici unutar stanica kao razna druga dokumentacija.

Ubrza reakcija vojske koja je uslijedila dovela je do toga da se u gradu pojavi već oko 11 sati 16 tenkova, 2 oklopna vozila i 30 transportnih vozila sa vojnicima iz Časničke škole oklopnih i mehaniziranih snaga u Poznanju odnosno iz garnizona koji je ondje stacioniran, kako bi zaštitili državne zgrade od prosvjednika, ali nije došlo do razmjene vatre između vojnika i prosvjednika. Očevidci (Warshaw Voice, 2006) tvrde kako je početna konfrontacija vojnika i prosvjednika bila prijateljska te kako su uglavnom vodili razgovore bez prijetnji oružjem. Službena izvješća ipak govore o tome kako su dva tenka zaplijenjena i razoružana, te kako su određeni vojnici bili prisiljeni na razoružavanje. Trenutak koji je dramatično promijenio tijek zbivanja dogodio se u ranim popodnevним satima, kada je i inače omraženi u Poljskoj Sovjetski general Konstantin Rokossovsky, tada ministar narodne obrane Poljske, a koji je tada bio i zapovjednik svih oružanih snaga u Poljskoj, odlučio preuzeti osobnu kontrolu nad vojskom. Nakon toga dolazi do dramatične promjene tijeka zbivanja. (Bojarski, 2006) (Lewandowski, Jak wojsko pacyfikowało powstanie, 2006) (Lewandowski a, 2006) (Lewandowski b, 2006).

Rokossovsky je na teren poslao svog zamjenika, poljsko-sovjetskog generala Stanislava Poplaskog kao i skupinu nižih sovjetskih oficira, kako bi se umirilo prosvjednike i kakop bi se sa problemom demonstracija riješilo u manirama sovjetskih represivnih mjera. Osnovni zadatak bio je bez obzira na posljedice umiriti prosvjednike u što je moguće bržem i kraćem roku, kako bi se izbjeglo širenje prosvjeda te kako bi se što je moguće manje doznalo o prosvjedu izvan Poljske. Pojavio se strah od širenja zbivanja kakvo se zbilo u Berlinu 1953.,

kada prema mišljenju Rokossovskog prosvjed nije spriječen na vrijeme pa je kulminirao širenjem na druge regije u Istočnoj Njemačkoj, pa je za gušenje demonstracija bila potrebna snažna vojna intervencija i veliki broj žrtava na širem području. Širenje prosvjeda na područje u okolici Poznania potvrdilo je strahovanja Rokossovskog i još više učvrstilo njegova nastojanja za gušenjem pobune brzo i efikasno, bez obzira na žrtve. Ruski dužnosnici sakupili su se kod zračne luke Ławica koja se nalazi udaljena oko pet kilometara od samoga gradskog centra i središta zbivanja. Poplawsky je odlučio riješiti situaciju snagama iz zbornog područja Šleska, te je ostavio Poznański garnizon po strani. Također su pozvane i specijalne postrojbe iz Biedrusko vojne baze sjeverno od Poznania. U kratkom predstavljanju situacije, vojnicima koji do tada nisu ništa znali o zbivanjima u Poznaniu (ili su kao i većina sudionika i promatrača o zbivanjima slušali samo glasine), rekli su kako se radi o nemirima koje su izazvali „njemački provokatori“ koji su pokušavali zatamniti sliku o Poljskoj tijekom poznańskog međunarodnog sajma, te kako su upravo vanjski provokatori glavne vođe i inicijatori nemira. Upravo je stoga reakcija vojske koja je nastupila u akciju oko 15 sati bila sasvim drugačija od prijateljskog odnosa Poznańskog garnizona koji je bio prisutan na ulicama do tada (Lewandowski a, 2006) (Lewandowski b, 2006) (Bojarski, 2006).

Poljska 10. i 19. oklopna divizija, zatim postrojbe poljske 4. pješačke divizije i poljska 5. pješačka divizija umarširale su u grad i u potpunosti okružile demonstrante i zatvorile sve prilaze gradu. Procjenjuje se kako je na ulice Poznania izašlo oko 10.300 vojnika u dvosatnoj patroli tenkova, oklopnih vozila, terenskih topova i kamiona punih vojnika. Na bilo kakvu provokaciju uzvraćeno je paljbom, uslijed čega je više desetaka prosvjednika ubijeno. Oko 21 sat započeo je val hapšenja, pri čemu su zatočnici odvedeni u područje zračne luke Ławica gdje su bili izloženi brutalnom ispitivanju. Ukupno su 746 osobe pritvorene sve do 8. kolovoza. Prosvjedi su se nastavili, a uslijed okruženja nisu imali previše mogućnosti ni za uzmak prosvjednici, sve do 30. lipnja kada su vojnici napokon smirili grad, nakon razmjene vatre s posljednjim grupama nasilnih prosvjednika. Ukupno se procjenjuje broj žrtava na šezdesetak stradalih i više stotina ranjenih, iako ne postoje pouzdani podaci koji daju točan broj žrtava. Produženje prosvjeda čak i dok je grad bio u okruženju potpaljivale su glasine, koje su imale veoma značajnu ulogu u vrijeme prosvjeda. (Warsaw Voice, 2006)

Represija kao metoda umirivanja prosvjeda bila je u konačnici učinkovita u Poznaniu, ali je izazvala čitav niz prosvjeda diljem Poljske i sve veće nezadovoljstvo, koje će ponovno kulminirati tijekom jeseni iste godine. Netaktičnost u represivnim metodama pokazao je i

premijer Ochab koji je 29. lipnja stigao u Poznanj te u rano jutro izjavio na lokalnoj radio postaji izjavu koja je jasno ocrtavala metode vojske i policije u suzbijanju Poznanjskih demonstracija, ali izjavu koja je bila prekretnica u promjeni političkih odnosa u Poljskoj te koja će kasnije biti pretežak uteg za njegov ostanak na vlasti. Izjavio je kako *"bilo provokator ili luđak koji podiže ruku protiv naroda i vlade može biti siguran da će se ta ruka mu odsijeći."* Sličnim tonom izvještavao je i radio Varšava, koji prenosi Vjesnik u svojem izdanju od 2. srpnja, pri čemu piše o pogrebu žrtava nereda u Poznanju, te se naglašava kako su *„radne mase nakon izbijanja nereda odlučno su otrgle se od neprijateljskih avanturista te aktivno podržale vlast i pridonijele vraćanju mira u gradu.“*⁷

Nakon Poznanjskih demonstracija, režim Ochaba otpustio je nekoliko starijih staljinističkih dužnosnika te prikazao otvoreno gospodarske neuspjehe politike poljskog vodstva posljednjih godina. Radnički savjeti sve su se više osnivali diljem zemlje, neovisno o stranci te trgovačkoj uniji, te jasno pokazivali potrebu za političkim reformama koje moraju slijediti administrativne promjene (Granville, 2003). Iako crkva nije imala nikakve uloge tijekom poznanjskih prosvjeda, dva mjeseca kasnije, 25. i 26. kolovoza, jasno se mogla vidjeti snaga okupljanja koju ima crkva te koja je već ranije zabrinjavala političku elitu Poljske. Više od milijun poljskih građana okupilo se na Jasnoj Gori pokraj nacionalnog poljskog marijanskog svetišta Czestochowe, pored marijine relikvije koja je preživjela invaziju Šveđana u srednjem vijeku. To okupljanje bilo je snažno obilježeno tonom negodovanja prema poljsko-sovjetskim odnosima (Granville, 2003, str. 266).

Jugoslavija je pomno pratila zbivanja u Poznanu iako nisu stizale izravne vijesti do šire javnosti, već se za informacije saznávalo posredno. Zbog geografske udaljenosti ali i nepostojanja čvrstih veza među partijskim vodstvom, Jugoslavenska diplomacija, iako je otvoreno pokazivala kako je upravo ona na ispravnom putu socijalizma, oslobođena od staljinizacije, stajala je po strani oko Poznanjskih zbivanja. Izvještavali su redoviti dopisnici iz Varšave za Vjesnik i Borbu no svoje predstavnike nisu imali na terenu u Poznanju. Također, neposredno nakon demonstracija u Poznanju u jeku su bile pripreme za susret Nasera i Tita što je bio daleko važniji korak za Jugoslaviju nego događaji u Poljskoj, te se u jugoslavenskom tisku gotovo isključivo komentari vanjskopolitičkih tema orijentiraju oko Egipta. Demonstracijama u Poznanju se ne daje prevelika važnost. Ipak jugoslavenski je tisak odigrao značajnu ulogu u procesu širenja utjecaja

⁷ „Sahranjene su žrtve nereda u Poznanju“, Vjesnik, 2. srpnja 1956.

Poznanjskih zbivanja izvan granica Poljske. Granville (Granville, 2003, str. 271) navodi kako je upravo jugoslavenski tisak te jugoslavenska diplomacija omogućila mađarskoj javnosti drugačiju perspektivu o tim zbivanjima od one koju je pružala ruska Pravda. Prema ruskoj pravdi, prosvjede je uzrokovala infiltracija „imperijalističkih i reakcionističkih agenata ilegalnih pokreta u Poljskoj, iskorištavajući određene gospodarske poteškoće.“. Srpski i hrvatski mediji ipak su izvještavali drugačije. Tako je Borba objavila službenu poljsku verziju preuzetu od reformista, prema kojoj: „ciljevi i zamisli Poznanjskih demonstracija moraju biti pripisani radničkom nezadovoljstvu koje je uzrokovano nestabilnošću plaća te socijalnim problemima kao i nezadovoljstvom općim životnim uvjetima“. U stvari, jugoslavenski je tisak te diplomatski korpus ujedinjeno sudjelovao u izvještavanju Mađara o zbivanjima u Poljskoj te je time pridonesao jačanju samopouzdanja reformističkih krugova u Mađarskoj za odlučnije akcije protiv staljinističke garniture. (Granville, 2003, str. 272). Vjesnik je s druge strane prenosio vijesti iz poljskih novina „Tribuna Ludu“ i „Zycie Warszawi“. Ipak ovo je izvještavanje bilo veoma kratko, jer već nekoliko dana nakon demonstracija u Poznanju nema ni riječi o tim zbivanjima u jugoslavenskom tisku. Zanimljiv je članak objavljen u Vjesniku 15. srpnja 1956. godine, u kojem se prenose analize u Poljskim novinama na zbivanja u Poznanju, pri čemu se naglašava potreba za značajnim promjenama u odnosu na dosadašnje stanje. Pri tome se navodi kako nije dovoljno povećati nadnice, već je potrebno i uvesti demokratizaciju u samo upravljanje te omogućiti radnicima daleko veću ulogu u upravljanju svojim poduzećima. Ipak navodi se kako je „neprijateljska diverzija dovela do toga da se opravdano nezadovoljstvo radnika pretvori u oružanu pobunu“, uporno ističući značaj vanjskog faktora u razvoju zbivanja u Poznanju.⁸ Takve vijesti bile su daleko bliže istini o zbivanjima u Poznanju nego vijesti koje su se uglavnom pojavljivale u ruskim novinama, gdje se isticalo na zapadnu provokaciju, kontra-revoluciju i diverzantski pokušaj državnog udara bez spomena o stvarnom nezadovoljstvu radnika.

Granville ne navodi na koji je točno način Jugoslavija svojim diplomatskim i medijskim aktivnostima utjecala na mađarsko javno mišljenje, očito zanemarujući različitost mađarskog i hrvatskog odnosno srpskog jezika, kao i činjenicu kako je tijekom ranih godina nakon drugog svjetskog rata veoma mali broj Mađara govorio stranim jezicima. Posebice se nije učilo srpski ili hrvatski, jer je u jeku Rákosijske vladavine Mađarska zauzela izrazito neprijateljski stav prema Jugoslaviji, pokazujući tako svoju neograničenu odanost Staljinu te svoju krajnju

⁸ „Poljski listovi analiziraju nedavna zbivanja u Poznanju“, Vjesnik, 15. srpnja 1956.

odbojnost prema režimu Josipa Broza Tita i njegovu odvajanju od Informbiroa. Hrvatska historiografija također ne nudi konkretni odgovor na ovo pitanje. Na tragu odgovora je Zelmanović u svojim neprocjenjivim memoarima o događajima u Mađarskoj (Zelmanović, 2006), u kojoj opisuje kolegijalne odnose sa mađarskim tiskom. Isto tako navodi kako je kao govornik mađarskog intervjuirao Juliju Rajk, ženu mađarskog komunista Laszla Rajka koji je pogubljen nakon montiranog procesa u jeku Rákosijsve strahovlade⁹. S navedenim intervjuem Zelmanović je stekao veliko poštovanje mađarskih kolega, pa se može pretpostaviti kako su i njegovi tekstovi pomno praćeni i prevedeni, kao i tekstovi ostalih hrvatskih i srpskih novinara. Isto tako treba spomenuti kako je u jeku mađarskih događanja iz Jugoslavije prema Budimpešti otišlo osmero novinara glavnih dnevnih novina od kojih su sedmorica pričala mađarski, što daje naslutiti kako su ciljano slana izvješća iz Jugoslavije prema mađarskom tisku. Međutim, to su sve nagađanja, jer ne postoje konkretna izvješća o tome što su jugoslavenski novinari prenosili Mađarima, već u svojim memoarima isključivo prenose kako su izvješćivali iz Mađarske za Jugoslavenski tisak.

Jugoslavijom kao modelom i uzorom u Poljskoj su se zanosili isključivo studenti, pa su tako često spominjali jugoslavenski model upravljanja kao bolji socijalistički model od staljnističkog modela koji je prisutan u Poljskoj. (Kemp-Welch, 2006, str. 1271). Ipak među političkom elitom to nije ostavilo dubljeg odjeka, već se više pokušavalo razviti unutarnji program reformi koji bi u skladu sa prijateljskim odnosima sa SSSR-om nastavio razvijati poljsko gospodarstvo u nešto svjetliju budućnost. Takav će program Gomułka predstaviti kasnije, nakon smirivanja zbivanja.

Također je važno spomenuti kako za razliku od kasnijih zbivanja u Mađarskoj, Jugoslavija pri događanjima u Poljskoj nije vidjela svoju ulogu na vanjskopolitičkom planu. Diplomatske aktivnosti Jugoslavije bile su orijentirane prema odnosima sa SSSR-om te prema odnosima sa Egiptom i Indijom. To potvrđuju i memoari Veljka Mićunovića, ambasadora Jugoslavije u Moskvi od 1956. do 1958., koji gotovo svakodnevno bilježi izvještaje o diplomatskim aktivnostima u Moskvi, pri čemu se tijekom demonstracija u Poznanju i u tjednima nakon njih uopće nije raspravljalo o tome, već je sva pozornost usmjerena prema Egiptu i odnosima sa

⁹ Laszlo Rajk bio je jedan od vodećih komunista u Mađarskoj koji je pogubljen nakon montiranog procesa u kojem je optužen za špijunažu na strani Jugoslavije nakon razilaska Tita i Staljina 1948., što je bio jedan od glavnih montiranih procesa tijekom vladavine staljinista Mátyása Rákosija.

Nasserom¹⁰. Ipak Milutinović navodi kako je Jugoslavija imala suprotan stav Sovjetskom oko Gomulke i demonstracija u Poznanju. Kasnije, prilikom reformi u listopadu koje će značajno uzdrmati poljsko-sovjetske odnose, Milutinović navodi kako parolom o antisovjetizmu, za koju Rusi misle da ima jednaku moć i (tada, 1956. godine) kao prije četrdeset godina, Rusi su i Jugoslaviju optuživali 1948. godine. Onaj koji ne prihvaća sovjetsku hegemoniju odmah je proglašen antisovjetom. Iz toga slijedi kako onaj koji prihvaća sovjetsku hegemoniju jest prosovjeta. Rusi naprosto kao da nemaju sluha na zamisao kako im u socijalističkom poretку netko može biti ravnopravan i da im kao takav može biti prijatelj, a da nije ni „pro“ ni „anti“ sovjetski (Mićunović, 1977, str. 149). Upravo je tim riječima Mićunović objasnio poziciju koju je imala Jugoslavija kao i težnje koje je imala vanjska politika Jugoslavije: postati ravnopravni čimbenik socijalističkog svijeta Sovjetskom savezu. Dakle, postati čimbenik koji neće biti jedan od satelita SSSR-a, već će biti ravnopravni krojač socijalističkog poretka u svijetu. Kasnije će se pokazati kako je takva ambicija bila previše optimistična za Jugoslaviju.

Poljska jesen

Dok su napetosti u Mađarskoj rasle, neizvjesnost je sve više bila prisutna i u Poljskoj. 19. listopada centralni komitet poljske partije sastao se pri izboru novog rukovodstva kada je kao prvi sekretar izabran Gomulka što je bila konačna potvrda prevlasti reformista nad tradicionalnim staljinistima. Sovjetsko vodstvo je zapovjedilo istoga trenutka slanje postrojbi prema Varšavi. Postrojbe su razmještene oko glavnoga poljskoga grada na što su odgovorile poljske postrojbe odane Gomulki zauzimanjem obrambenih položaja u Varšavi i predgrađima, pripremajući se za opsadu grada. Bio je to očiti negativan odgovor na zahtjeve poljskog vodstva još u rujnu da sovjetske trupe napuste Poljsku i prepuste vojnu zaštitu države vlastitoj vojsci. (Granville, 2003, str. 267)

Hruščov i sovjetski režim se bojao do koje mjere je spreman ići Gomulka, te se bojao kako bi pretjerana liberalizacija mogla dovesti do napuštanja istočnog bloka od strane Poljske te prelazak zapadnim silama. U ozračju sličnih poteškoća u Mađarskoj kao i unutarne krize u SSSR-u, u kojem su staljinistički kadrovi sve više jačali i kritizirali Hruščovljevu politiku

¹⁰ Treba imati na umu kako su se u to vrijeme zbivali prvi susreti Tita i Hruščova na Krimu te kako je SSSR također na tim sastancima pokušavao pomiriti predstavnike Mađarske i Jugoslavije pa je stoga razumljivo izbjegavanje pitanja oko kojih bi se mogla razvijati neslaganja dok je proces pomirenja Jugoslavije i SSSR-a bio tek u začetima.

destaljinizacije, Hruščov je odlučio promptno riješiti pitanje Poljske te je osobno otišao na pregovore sa Gomulkom.

Prema viđenju Moskve, destaljinizacija je otišla predaleko te je sada ugrožavala temelje sovjetskog socijalizma. Sovjetski vođe su tražile da se proces zaustavi. Pokušali su odvojiti izvornu kampanju destaljinizacije te trenutak kada je potrebno uvesti čvrstu kontrolu i upravu glavnog sekretarijata komunističke partije. Vjerovalo se kako će do postupne destaljinizacije doći, jer komunizam prema njihovom mišljenju nije moguće zaustaviti te ima svjetlu budućnost u čovječanstvu, ali se način vladanja koji je trajao trideset godina ne može promijeniti u tri mjeseca, te je stoga potrebno zaustaviti "maliciozne procese" koji su se infiltrirali unutar partije. (Kemp-Welch, 2006, str. 1271)

Istoga dana, 21.listopada, kada je izabran Gomulka, Hruščov dolazi u nepozvan i nenajavljen posjet poljskom rukovodstvu sa Sovjetskom delegacijom koja je uključivala Vjačeslava Molotova, Anastasa Mikojana, Nikolaja Bulganina, Lazara Kaganoviča te maršala Ivana Koneva (zapovjednika varšavskog pakta). Prisutni su u Sovjetskoj delegaciji bili i general Aleksej Antonov (zapovjednik vrhovnog štaba SSSR-a) te deset drugih visoko rangiranih sovjetskih vojnih dužnosnika. Poljska delegacija koja ih je susrela na zračnoj luci u Varšavi sastojala se od Edwarda Ochaba, premijera Josefa Cyrankiewitza, Aleksandera Zawadzskog, Romana Zambrowskog i Wladislawa Gomulke. Tijekom sastanka, i dalje je vrhovni sekretar partije bio Ochab. Rasprave su se vodile već na zračnoj luci, a nastavljene su u palači Belvedere. Bile su žestoke i intenzivne. (Granville, 2003, str. 268) Nedavno otvoreni poljski arhivski podaci otkrivaju izjavu koju je neposredno nakon sastanka Gomulka dao poljskom sekretarijatu komunista. Prema toj izjavi, Hruščov se koristio verbalnim napadima na poljsko rukovodstvo, posebice Gomulku, za kojega je već znao da će biti toga dana izabran na čelo partije, koje su pratili i napadi mimikom. Navodno je vikao sa prstom uperenim Gomulki u lice: *"To ovdje neće proći. Mi smo spremni za aktivnu intervenciju."* Prema vlastitim riječima, Gomulka je odgovorio smireno i bez ikakvih uznemirenosti.¹¹

*"Možete govoriti u agresivnom tonu, ali ako govorite sa revolverom na stolu
nećete imati poštenu raspravu. Ja ne mogu nastaviti u ovakvim okolnostima.
Ja sam bolestan. Možemo saslušati primjedbe Sovjetskih drugova, ali ako se*

¹¹ izvješće Gomulke se čuva u varšavskom arhivu pod KC PZPR, paczka 12, teczka 46a, str. 66.-8). Međutim, dostupno je i u engleskoj verziji u knjizi Gluchowskog *"Poland 1956: Khrushchev, Gomulka and the Polish October"*

odluke moraju donijeti pod prijetnjom fizičke sile, ja nisam zainteresiran za to."

Atmosfera oko pregovora bila je gotovo ratna. Sovjetski ratni brodovi ušli u zaljev Gdanska. Također brodovi flote iz baze Świnoujście, pod zapovjedništvom sovjetskih snaga u DDR-u, stavile su se u pripravnost. Sovjetski zrakoplovi patrolirali su poljsku obalu. Dvije sovjetske divizije stacionirane u Poljskoj sudjelovale su u pohodu na Varšavu u svojem dugom maršu kroz Poljsku čineći tako manevre oklopno mehaniziranih brigada. Krenuli su iz svojih baza u Borne-Sulinowo u Pomeraniji u blizini Zagana i Bolesławieca u Donjoj Šleskoj. Na temelju sudskog registra oštećenja ceste uzrokovane vojnim manevrima, kasnije je od strane lokalnih vlasti pripremljeno izvješće kojim se može ugrubo rekonstruirati puteve njihovog marša. (slika 1.) (Persak, 2006, str. 1294). Maršal Rokossovsky stavio je vojsku u stanje pripravnosti za brzi i učinkoviti napad na strateške položaje u Varšavi, bez informiranja Politbiroa. Ostale poljske snage, koje nisu bile pod komandom Rokossovskog, stavile su se u pripravnost za obranu i protuudar u Varšavi, te su osiguravale glavne državne zgrade, uključujući i radio stanice. (Granville, 2003, str. 267) Atmosfera je bila vrlo napeta se samo čekala naredba da napad istoga trenutka otpočne.

Slika 1: kretanje sovjetskih trupa prema Varšavi, listopad 1956. (Persak, 2006)

Joanna Granville (Granville, 2001) i (Granville, 2003) navodi kako su Sovjetski čelnici bili odlučni intervenirati u Poljskoj, ali su od toga odgovoreni vidjevši odlučnost poljskog vodstva da se brani i napravi protu-udar. Iako je vjerojatno kako je ovakav smiren odgovor Gomulke predstavljao ozbiljan diplomatski protu-udar Hruščovu, vjerojatnije je kako se odustalo od intervencije u Poljskoj radi nestabilnosti u samome Sovjetskome vrhu te strahu od šire eskalacije sukoba, s obzirom da je postalo jasno kako je Mađarska novo žarište sukoba te kako sve više socijalističkih komunističkih partija u istočnom bloku sa sve većim simpatijama gleda prema Jugoslaviji kao modelu neovisnog socijalizma od sovjetskog blokovskog oblika, ali isto tako važni su i unutarnji sukobi u vršci sekretarijata sovjetske partije koja je u to vrijeme pripremala pokušaj smjene Hruščova. Vjerojatno je upravo radi toga Hruščov vodio u svoju poljsku ekspediciju i Molotova, jednog od najbližih suradnika Staljina, te osobu koja se sve

glasnije prozivala u Sovjetskom Savezu od nezadovoljnih tradicionalnih staljinističkih krugova kao potencijalnu osobu za preuzimanje vlasti i povratku na put koji je ucrtao "tovariš" Staljin.

Hruščov se bojavao neuspjeha intervencije, prije svega radi toga jer je bio svjestan kako bi produžena vojna intervencija, koja bi se morala dogoditi ukoliko bi Poljaci pružali značajan otpor, mogla potaknuti brojnu poljsku emigraciju za uplitanje zapadnih sila u sukob u Poljskoj, ali isto tako to bi bio definitivni poraz njegove vanjske politike i gotovo sigurno bi značio smjenu u partijskom rukovodstvu SSSR-a. Njegove strahove potvrđuje i izvješće čehoslovačkog komunista Jana Svobode na tajnom susretu komunističkog bloka održanom 24. listopada na kojem su sovjetski vođe više puta ustvrdili kako "Gomułka je više puta naglasio da oni [Poljaci] neće dopustiti da se njihova nezavisnost tek tako oduzme te neće dopustiti nikome da intervenira u unutarnja poljska pitanja. (Granville, 2003, str. 268) U isto vrijeme, Hruščov je naglasio kako: *"intervenirati u Poljskoj bilo bi jednostavno, ali pronaći izlaz iz takve situacije bilo bi veoma teško"*. (Kemp-Welch, 2006, str. 1271)

Hruščov je tijekom susreta sa svojim generalima objasnio osnovni strateški problem oko intervencije u Poljskoj: (Granville, 2003, str. 268)¹².

"Kada započnemo analizirati problem dublje te provjerimo koje bi poljske postrojbe ostale vjerne generalu Rokossovskom, vidljivo je kako smo u crnoj rupi. Naravno, naše snage su mnogo brojnije i snažnije od poljskih, ali ne želimo koristiti naše trupe za intervenciju unutar Poljske"

Svakako jedan od faktora koji su uvjetovali izostanak sovjetske intervencije u Poljskoj jest i sama ličnost Gomułke. Ovaj poljski političar koji je aktivan komunist od 1926. godine imao je dobre odnose i sa samim Staljinom, te je kao reformist ali ipak odan komunizmu te jedan od najzaslužnijih što je Staljin podržao obnavljanje poljske komunističke partije imao je veliki ugled u SSSR-u, te se njegovu riječ smatralo pouzdanom. Kada je Gomułka dao Hruščovu jamstva kako Poljska pod njegovom vlasti neće se okrenuti prema zapadu već će ostati lojalna socijalističkim temeljima nove države uspostavljenima nakon 1945., on je povjerovao u ta jamstva i odložio vojnu intervenciju. Naravno da je daleko značajniju ulogu imao razvoj zbivanja u Mađarskoj te opasnost od otežane reakcije koja bi mogla potrajati mjesecima i

¹² izvorno: Strobe Talbott, *Krushev Remembers: The last testament*, New York, 1974., str. 203.

eskalirati većim sukobom ukoliko bi se Poljaci grčevito branili, no jamstvo koje je dao Gomulka na određeni je način Hruščovu dalo odriježene ruke da orijentira svoju pozornost u potpunosti prema Mađarskoj koja je postajala sve više novo žarište sukoba. Hruščov je u svojim memoarima ustvrdio kako su: *"vjerovali Gomulki kako je shvatio da se suočavaju sa zajedničkim neprijateljem: zapadnim imperijalizmom. Stoga je uzeta njegova riječ kao riječ čovjeka koji je na dobrom glasu i može mu se vjerovati"* (Granville, 2003, str. 268)¹³ Svakako treba imati na umu kako je Poljska imala još jednu otežavajuću okolnost vezanu uz okretanje prema Zapadu u to vrijeme: nakon završetka drugog svjetskog rata teritorij Poljske značajno se proširio prema zapadu na štetu Njemačke, te je prijelaz gradova kao što je Wrocław, Gdansk, Szczecin i drugih u poljske ruke bio još uvijek svjež i postignut zahvaljujući Staljinu. Stoga je Poljska u eventualne promjene strana ulagala značajnu količinu teritorija, što si Poljaci početkom pedesetih nisu mogli dopustiti.

Mićunović je ispravno sagledao mogućnosti Poljske kada je zapisao u svoj dnevnik: *„Što se tiče ruskih optužbi kako su na čelo Poljske sada došli ljudi koji hoće razbiti socijalistički lager, tome se teško može povjerovati. Slična bi orijentacija za Poljake bila ravna samoubojstvu. U svakom slučaju, situacija je teška, ali je Rusi mogu učiniti još težom. Stvarnu opasnost mogu povećati i agresivni krugovi sa Zapada, pokušaju li se umiješati u poljska unutarinja pitanja“* (Mićunović, 1977, str. 150). Ipak pitanje Poljske veoma brzo je stavljeno po strani, jer se nešto južnije, na granicama same Jugoslavije počela zbivati ozbiljnija revolucija koja će zaokupiti svjetsku javnost i diplomaciju sljedećih mjeseci. Počele su demonstracije u Mađarskoj.

¹³ izvorno: Strobe Talbott, *Kruschev Remembers: The last testament*, New York, 1974., str. 205.

Mađarska jesen 1956

Staljinova čvrsta ruka držala je u svojoj kontroli sve zemlje koje su nakon mira u Potsdamu ušle u sovjetsku sferu interesa te je redom postavio na vlast sebi odane kadrove koji su slijepo slijedili put zacrtan putem međunarodne institucije kontrole svojih satelita, Politbiroa. Uz jedinu iznimku Tita i Jugoslavije, sve su druge zemlje krojile svoju unutarnju i vanjsku politiku uz budno oko sovjetskih delegacija te gotovo redovito pod nadzorom sovjetskih vojnih snaga koje su imale svoje garnizone raspoređene po cijeloj istočnoj Europi. Iznimka nije bila ni Mađarska, štoviše mađarska je komunistička partija bila sačinjena od vjerojatno najtvrdokornijih staljinista od svih partija pod paskom SSSR-a. Stoga ne iznenađuje kako je Hruščovljev tajni govor najmanje utjecao na mađarsku partiju, gdje je vođa Matijaš Rákosi učvrstio se na vlasti sve do srpnja 1956., više od bilo koje druge staljinističkih lidera, s izuzetkom Waltera Ulbrichta u Demokratskoj Republici Njemačkoj (DDR).

Uzroci revolucije

Priča o mađarskoj revoluciji 1956. iznimno je složena, vjerojatno jedan od događaja na temelju kojih bi se mogla izložiti sudbina ne samo jednog naroda u jednom povijesnom trenutku nego i sudbina čitavog europskog kontinenta, pa i svijeta (Jakovina, 2006, str. 17). Jednako kao i Očab, Rákosi je proveo godine drugog svjetskog rata u Sovjetskom Savezu i razvio je snažnu lojalnost prema Moskvi, ali je ljubomorno čuvao svoju moć. Korištenjem sukoba između Staljina i Tita kao izgovor, Rákosi (sa nadimkom „Čelavi ubojica“) (Granville, 2003, str. 268) pokrenuo je osobito okrutan val čistki u vlastitoj stranci, počevši sa svojom nevinim suparnikom, Laszlom Rajkom, koji je osuđen na montiranom procesu a potom i obješen. Optužbe koje su se Rajku pripisivale bile su „desne devijacije“ i Titoizam, kao i zavjera sa jugoslavenskim špijunima na rušenju socijalističke strukture unutar Mađarske. Treba imati na umu kako je Mađarska posebice ozbiljno shvatila razdor između Tita i Staljina, te je prema Rákosijevim direktivama potpuno zamrznut bilo kakav odnos između Mađarske i Jugoslavije. Netrpeljivost je dosegla razinu koju nije mogla umiriti ni pomirljiva Hruščovljeva politika prema Jugoslaviji, pa je tako otvoreno pokazao svoje nezadovoljstvo Rákosijem Tito kada je putovao u trodnevni posjet SSSR-u koristio zaobilaznu rutu kroz Rumunjsku kako bi izbjegao mađarski teritorij. Iako je u to vrijeme mađarska politika pod pritiskom SSSR-a počela popuštati prema Jugoslaviji, te se čak postavljala i pokajnički i veoma bi rado primila izaslanstvo

Jugoslavije te vrhovnog vođu te države, Tito je otvoreno pokazao kako mu ne pada na pamet surađivati i pregovarati sa Rákosijem.

Svoje mišljenje o Rákosiju Tito je otvoreno izrekao tijekom trojednog posjeta SSSR-u u lipnju 1956. kada je otvoreno rekao kako ni Rákosi ni njegova garnitura nemaju preduvjete za upravljanje zemljom, da daljnje zadržavanje Rákosija na funkciji može imati teške posljedice i da Jugoslavija ni nakon Beogradske deklaracije¹⁴ ne može ući u normalizaciju odnosa sa zemljom i partijom kojoj je na čelu Rákosi. (Zelmanović, 2006, str. 33). Ni Hruščov nije bio oduševljen Rákosijem. Kako prenosi Jakovina, (2006, str. 10), Nikita Hruščov jasno je naveo kako je bila velika pogreška „osloniti se na onog idiota“ Rákosija, no ni izbor novog vođe nije bio mnogo bolji.

Upravo je na pritisak Tita Rákosi smijenjen u srpnju 1956. na inicijativu SSSR-a ali i uslijed sve većeg javnog nezadovoljstva njegovom vladavinom zbog čvrstog oblika vladavine u staljinističkoj maniri. Ipak smjena Rákosija nije zadovoljila mađarsko javno mišljenje, ponajprije radi toga jer unatoč svim propustima Rákosi je smijenjen zbog narušena zdravlja a kao drugo razočaranje pojavila se činjenica kako je Rákosija naslijedio njegov najbliži suradnik i podjednako tvrdokorni staljinist Enro Gero. Sagledaju li se mađarska zbivanja iz današnjeg konteksta te se usporede sa zbivanjima u Poljskoj, već je ovdje vidljiva golema pogreška. U Poljskoj je na vlast došao Gomulka, koji je bio umjereni reformist (iako se činilo u to vrijeme kako će provesti mnogo dublje reforme). U isto vrijeme, u Mađarskoj na vlast dolazi Gero, tvrdokorni Staljinist koji ipak ublažava retoriku partije, ali svakako nije *persona grata* mađarske javnosti.

Rákosijev životni put prije drugog svjetskog rata posebno je zanimljiv. Sudjelovao je kao mladi komunist u osnivanju mađarske komunističke partije te je potom bio jedan od pokretača mađarske komune Bele Huna 1918. godine. Nakon pada komune, emigrirao je u inozemstvo te se nakon nekoliko godina vraća i započinje ilegalno djelovanje protiv režima Hortija, uslijed čega biva uhapšen i zatvoren. U zatvoru je proveo šesnaest godina, sve do 1940. kada je razmijenjen za stare zastave sa SSSR-om, koje je ruska armada otela Mađarima tijekom

¹⁴ Beogradska deklaracija jest izjava koju su u Beogradu 2. lipnja. 1955. potpisali predsjednik FNRJ Josip Broz Tito i predsjednik Vijeća ministara SSSR-a Nikolaj Aleksandrovič Bulganjin o normalizaciji odnosa na temelju načela poštovanja suverenosti, nezavisnosti i ravnopravnosti u međusobnim odnosima i u odnosima s drugim državama. Time su prevladani zaoštreni državno-partijski odnosi iz faze rezolucije Informbiroa iz 1948. te se Beogradska deklaracija općenito drži priznanjem Titovoj politici od strane SSSR-a.

slamanja mađarske revolucije 1849. godine (Zelmanović, 2006, str. 30), u kratkom razdoblju prijateljskih odnosa Hortijeve Mađarske i SSSR-a, od sklapanja pakta Ribentropp – Molotov pa do njemačke invazije na SSSR. Ratne je godine proveo u SSSR-u, te se nakon toga vraća u Mađarsku, duboko indoktriniran Staljinovom politikom te postaje jedan od najutjecajnijih mađarskih komunista.

Prema mišljenju Johanne Granville, može se reći da je gotovo sigurno kako ukoliko bi Rákosi bio zamijenjen mnogo ranije od strane više liberalnih reformatora poput Imre Nagya ili Janosa Kadara, cijela mađarska revolucija mogla bi se izbjeći. Ironično, novi arhivski dokumenti otkrivaju kako je Rákosi još uvijek mislio i to u svibnju 1957 kako bi se on mogao vratiti u Mađarsku. On je zapravo tvrdio da je revolucija dogodila zbog njegove odsutnosti iz Mađarske od srpnja 1956 te kako je Mađarskoj nedostajala njegova ličnost za uvođenje reda. (Granville, 2003, str. 269)

Imre Nagy bio je svakako osoba koju je mađarski narod tada očekivao i u kojoj je vidio svojeg Gomulku. Ovaj tada šezdesetpetogodišnji mađarski komunist rođen u Kaposvaru, gdje je i odrastao i dočekaio prvi svjetski rat, u kojem je unovačen i poslan na istočni front. Zarobljen je od Rusa 1915., a nakon revolucije u Rusiji priključuje se komunistima te Crvenoj armiji. Postoje čak nagađanja kako je Imre Nagy bio jedan od članova streljačkog voda koji je smaknuo posljednjeg ruskog cara, uslijed činjenice da je jedan od članova streljačkog voda imao upravo to ime i prezime. Tijekom dvadesetih godina vraća se u Mađarsku ali tamo boravi kratko, ponovno odlazi u Rusiju i dobiva rusko državljanstvo. Radio je na agrarnim reformama te je bio tajni suradnik NKVD-a tijekom rata. Nakon rata vraća se u Mađarsku te dobiva mjesto ministra poljoprivrede. Do 1953. bio je član vlade na više različitih pozicija te je također bio član visokih partijskih foruma. Godine 1949. isključen je iz Politbiroa pod optužbom da ne prihvaća poljoprivrednu politiku Partije, no 1951. ponovno je postao član Politbiroa. Od 1952. bio je ministar i zamjenik predsjednika Vlade, no s te pozicije je smijenjen 1955. pod optužbom „desnih devijacija“ i neprihvatanja politike partije. Nagy je bio sklon reformama, te je nakon Staljinove smrti, kao jedan od glavnih predstavnika novih strujanja postao predsjednik vlade. Njegovu politiku nije odobravao Rákosi pa je 1955. bio smijenjen sa svih položaja i isključen iz Partije. Uskoro je uhićen i priveden. (Benziger, 2006)

Unutrašnje nezadovoljstvo u Mađarskoj najjasnije se manifestiralo kroz djelovanje studentskog kluba Petofi. (Jakovina, 2006, str. 10) Ipak mađarska situacija bila je znatno mirnija nego

poljska, može se pretpostaviti prije svega radi još uvijek osjetnog straha od rigoroznih metoda kojima se služila Rákosijeva vlada. Ipak studentski krugovi okruženi oko Petofija sve više su se okupljali i kroz svoj kulturni rad zapravo gradili ideje reformacije koje su sve glasnije prizivale Nagya i njegovu politiku destaljinizacije.

Početak demonstracija i prva sovjetska intervencija

Ukoliko se pokušava utvrditi početak demonstracija u Mađarskoj, to je nedvojbeno 23. listopada kada se okupilo mnoštvo od deset tisuća studenata na mirnim demonstracijama. Ipak događaj koji je preokrenuo tijek zbivanja dogodio se nešto ranije. 6. listopada mađarska je vlada odlučila proglasiti potpunu rehabilitaciju Laszla Rajka, obaviti svečani pogreb nepravедно pogubljenog komunista i njegovih pogubljenih drugova. Ovime je udaren konačni pečat Rákosijevim čistkama te je diskreditirana njegova politika. Ipak dok je na vrhovnoj vlasti jedan od glavnih suradnika Rákosija koji je i osobno bio upleten u navedene procese, ova su zbivanja samo potvrdila u javnom mišljenju ispravnost stava kako je mađarskoj potrebna šira dimenzija promjena na vlasti.

Destaljinizacija je i dalje ostala veoma osjetljivo pitanje u Rusiji, pa stoga ruski mediji propuštaju izvještavati o rehabilitaciji Laszla Rajka i drugih žrtava montiranih političkih procesa. Rusi su bili nezadovoljni takvim razvojem događaja te su smatrali kako je riječ o prijelazu moći sa vlasti na narod u Mađarskoj, što su smatrali opasnim za svoje interese (Mićunović, 1977). S druge strane, jugoslavenska štampa posvećuje veliku pozornost Rajku te tako Novi list¹⁵ prikazuje Rajka kao „*velikana radničkog pokreta i revolucionara*“ u osvrtu na rehabilitaciju Rajka te na njegov svečani pogreb. Naravno, rehabilitacija Rajka značila je za Jugoslaviju moralnu pobjedu nad staljinizmom u Mađarskoj.

Zelmanović navodi kako unatoč tome što je od priopćenja do pogreba preostalo samo dva dana, na središnjem se budimpeštanskom groblju toga hladnoga 6. listopada okupila nepregledna masa ljudi. Prema procjenama najmanje 300 tisuća ljudi u sablasnoj, nijemoj povorci prolazilo je pokraj odra, odavalo počast pogubljenima, a mnogi su izlazili iz beskrajne povorke i polagali bukete cvijeća čak i pred udovicu Laszla Rajka, koja je i sama bila žrtvom Rákosijeva terora.

¹⁵ „*Laslo Rajk – velikan radničkog pokreta i revolucionar*“, Novi list, 5. listopada 1956.

Bila je to opća demonstracija nezadovoljstva sa vlasti, te opća potvrda jedinstvenosti mađarskog stava. (Zelmanović, 2006, str. 38)

Dana 23. listopada, oko 10.000 studenata je sudjelovalo u tihim demonstracijama u Budimpešti. Gomuľkin uspon u Poljskoj motivirao je ove mađarske studente i intelektualce na izražavanje svojega nezadovoljstva protiv staljinističkih vođa i sovjetske dominacije koja je i dalje bila prisutna u Mađarskoj. Studenti su postavili pred vlast šesnaest točaka u kojima su testirali granice vlasti hrabro pozivajući se, između ostalog, na razrješenje Rákosijevog nasljednika Geroa i ponovnu uspostavu reformatora Imre Nagya. Također se tražilo po uzoru na Poljsku potpuno povlačenje sovjetskih trupa iz Mađarske, kao i neovisnost i ravnopravnost u odnosu na Sovjetski Savez. Stvarni broj evidentiranih točaka varira, ovisno o skupinama mladih, institucija i gradova u kojima su nastale. Jedan od prvih sastanaka komunističke omladinske organizacije DISZ (Dolgozo Ifjuisaig Szovetsege) održan je u gradu Szegedu, gdje studenti artikulirali dvanaest točaka (usporedno s dvanaest točaka koje su postavili članovi mađarske mladeži u ožujak 1848 prilikom izbijanja revolucije). Ostali studenti na Tehničkom sveučilištu u Budimpešti proširili su popis na šesnaest točaka. Zahtjev za vraćanje Nagya na vlast dodan je u trenutku kada se proćulo kako je Gomuľka došao na vlast u Poljskoj. (Granville, 2003, str. 270).

Ono što ipak razdvaja mađarske događaje od onih u Poljskoj bila je duboko ukorijenjena priroda oporbenog pokreta koji se brzo pojavio u gotovo svim dijelovima društva, što je kulminiralo u brzini kojom se postavio revolucionarni izazov za komunističku vlast. Istovremeno je mađarska revolucija predstavljala niz odvojenih i isprepletenih revolucija s različitim skupinama koje su slijedile svoje interese i ambicije, u rasponu od reformističkih političara unutar Komunističke partije, intelektualaca, studenata, industrijskih radnika, mladih ljudi koji izašli na ulice Budimpešte boriti se protiv okupatorskih sovjetskih snaga do neofašističkih odreda koji će se uskoro pojaviti u gradu, posebice nakon što će biti osvojen zatvor. Interesi i pogledi iz svake grupe su prepoznatljivi i jedinstveni što dovodi do sve većeg radikalizacije ciljeva i opsega revolucije, a koja predstavljaju sve ozbiljnu prijetnju interesima Sovjetskog Saveza. (Cox, 2006, str. 7)

Dana 24. listopada vlada je proglasila izvanredno stanje i zatražila intervenciju sovjetskih vojnika. Tijekom sljedećih nekoliko dana bilo je žestoke borbe između sovjetskih snaga i mađarske tajne policije s jedne strane i malih grupa uličnih boraca s druge strane. U tom

razdoblju glavna dinamična snaga revolucije preselila se od studenata i intelektualaca do tinejdžera i mladih radnika, muških i ženskih, od kojih mnogi žive u siromašnim uvjetima u radničkim barakama u gradu. Rijetko je tko od uličnih boraca bio stariji od dvadeset godina ili imao ikakvo visoko obrazovanje. Nekoliko pripadnika mađarske vojske borilo se zajedno sa tim uličnim revolucionarnim borcima, ali najveći dio vojnika ostalo je izvan borbe, kao što su to činili obični pripadnici policije. Vojska i policija nisu dobivali nikakve zapovjedi pa su stoga i izbjegavali djelovanje. Iako su ulični borci u početku brojali samo nekoliko tisuća, imali su potporu mnogo širih slojeva društva, od kojih su mnogi pomogli hraniti i održavati ih. (Cox, 2006, str. 8)

U trenutku kada su počeli prosvjedi predsjednik partije Gero i premijer Hegeduš boravili su u Jugoslaviji. Bio je to prvi posjet mađarskog vodstva nakon 1948. godine Jugoslaviji, na nagovor Hruščova, kojim se nastojalo ublažiti antagonizam između Mađarske i Jugoslavije stvoren tijekom Rákosijsve vladavine. Stoga se može vidjeti kako partijsko rukovodstvo nije očekivalo ovakav rasplet zbivanja, unatoč tome što je nakon pogreba Rajka bilo jasno kako nezadovoljstvo ključa među narodom. Njihova nepripremljenost na ovakve događaje možda je i razlog što događaji nisu zaustavljeni dok je to još bilo moguće, u ranoj fazi prosvjeda.

Ubrzo nakon proglašenja izvanrednog stanja, Imre Nagy i dvoje njegovih kolega su pozvani natrag u vladu, s Nagyu je ponuđeno mjesto premijera. Kao odani komunist Nagy prihvaća funkciju, nedvojbeno u nadi da unatoč kontinuiranom prisustvu staljinista u vladi, moći će ipak koristiti svoj položaj na kompromise s revolucionarima i ostvariti povratak na plan reformi koje je ranije predložio i radi kojega je bio pritvoren. (Cox, 2006, str. 11) Međutim, Nagy nije značajno utjecao na smirivanje zbivanja. S jedne strane to je radi prevelikih očekivanja prosvjednika, no s druge strane razlog tome jest i njegova prevelika zadržanost u postavljanju. Prilikom preuzimanja vlasti, Imre Nagy se obratio prosvjednicima, no njegovo obraćanje bilo je previše neodređeno, te je time Imre Nagy propustio priliku da već u svojem prvom govoru katalizira bijes javnosti i usmjeri ga u određenom smjeru, što je također mogao biti način umirivanja nemira. Kako navodi Zelmanović, (2006, str. 73), Nagy je održao vrlo suzdržan i blijed govor. U biti je rekao „Strpljenja, dobri ljudi. Pođite svojim kućama, Partija će sve dovesti u red, ona će ostvariti zahtjeve koje postavljate.“ Poziv na napuštanje demonstracija bez ikakvog konkretnog rješenja bila je propuštena prilika Nagya za preuzimanje vodstva demonstracija te je bio prvi korak u smjeru u kojem su demonstracije determinirale njegovu sudbinu, a ne obratno.

Bila je to prva u nizu pogrešaka koje su odredile tijek zbivanja. Druga pogreška bio je govor Geroa koji je uslijedio istu večer, te kojom je još dodatno doliveno ulje na plamen usijanih mađarskih glava. Gero je u svojem govoru sve demonstrante žigosao kao neprijatelje i kontrarevolucionare. Kao rulju koja je sudjelovala u nacionalističkim demonstracijama, a sve to u duhu teze rakošijevskoga rukovodstva da se socijalizam u Mađarskoj može graditi samo čvrstom rukom, jer rukovodstvo ima posla sa „devet milijuna fašista“. Njegove su riječi odzvanjale ulicama, kroz megafone i radioaparate postavljene na prozore tutnjile su po cijelom gradu i izazivale revolt u ionako naelektrizirane mase koja se još jednom nalazila na ulicama. Tako se više tisuća ljudi uputilo prema Staljinovu spomeniku. (Zelmanović, 2006, str. 73)

Upravo se tamo zbio jedan zanimljiv događaj neposredno nakon izbijanja demonstracija te nakon govora Geroa kojim je još više probudio nezadovoljstvo. Došlo je do rušenja golemog staljinovog spomenika. Time je jasno pokazano u kojem smjeru se orijentiraju prosvjednici te u čemu je glavni izvor nezadovoljstva. Na mjestu ovog impozantnog spomenika koji je sa svojih sedam i pol metara dominirao raskošnom avenijom, nakon rušenja su pompozna mramornoga postolja stršile jedino one dvije masivne čizme. One su zorno simbolizirale bit tiranije jednoga režima koji je gazio sve ono što je smatrao socijalističkim idealima. Dva metra visoke čizme stršile su poput aveti tek prohujale prošlosti. Pod njima je ostao sačuvan natpis na postolju: „A nagy Sztalinnak a halas magyar nép“ (Velikom Staljinu zahvalan mađarski narod). (Zelmanović, 2006, str. 69). Rušenje kipa opisao je Dobriša Ćosić u svojim memoarima, pri čemu navodi kako su „*Hiljade ljudi jurnulo je prema postolju velikog kipa i svaki je ovdje stajao sam u svojoj mržnji prema tom čovjeku koji je postao obilježje čitavog jednog vijeka. Radnici na kamionima su donijeli švajs- aparate i počeli rezati tvrdu bronzu oko Staljinovih čizama*“ (Ćosić, 1957, str. 5). Kip izgleda još opasnije i grotesknije s iskrama koje iskaču iz njega na sve strane. Bila je to stvarnost mađarskih zbivanja te simboličan znak toga koliko je mađarski narod zahvalan za sve ono što se zbivalo u deset proteklih godina staljinizacije pod čvrstom Rákosijskom rukom.

Tijekom noći istoga dana mađarska Ernő Gerő zatražio je sovjetsku vojnu intervenciju "*kako bi im pomogli suzbiti demonstracije koje se sve više povećavaju i prelaze u nered neviđenih razmjera*" (László, 2008). U tim se zbivanjima pojavio problem sa kojim se nije mogao do kraja suočiti Nagy. On nije htio sovjetsku intervenciju, već je intervencija zatražena nekoliko sati prije nego je Nagy imenovan. Kada je preuzeo vlast, sovjetski tenkovi su kroz tutnjavu već se

proširili ulicama Budimpešte. Građani su odgovorili silom, te su izbili oružani sukobi. Sovjetski ulazak u grad bio je strateški promašen. Tenkovi bez pješačijske podrške su lagana meta za gerilske borce naoružane svakakvim oružjem te su uskoro diljem grada gorjeli tenkovi a prosvjednici su se pretvorili u razne naoružane skupine koje su držale razne točke u gradu.

Kao što je bilo i za očekivati, mogućnosti vladajuće garniture u ovim okolnostima bile su značajno sužene. Na plenumu MDP Središnjeg odbora 28. listopada na kojem se odlučivalo o budućnosti zbivanja sudjelovali su članovi sovjetskog Predsjedništva Anastas Mikojan i Mihail Suslov, pri čemu je izvanredni sekretar formiran kako bi se upravljalo zbivanjima. Činili su ga Janos Kadar, Antal Apro, Károly Kiss, Ferenc Munnich, Imre Nagy i Zoltan Szanto. (Granville, 2003, str. 279). Nagy više nije imao presudan autoritet među prosvjednicima. Najveći problem u njihovom odnosu bio je u činjenici što ga je većina prosvjednika smatrala odgovornim za dolazak sovjetskih tenkova. Naime, javnost nije bila upoznata sa točnom kronologijom zbivanja, odnosno činjenicom kako su tenkovi pozvani u Budimpeštu neposredno prije nego je Nagy imenovan na čelo vlade.

Dogovoreno je povlačenje sovjetskih snaga iz Budimpešte te se činilo kako je mađarska revolucija uspjela. Ipak bilo je to samo zavaranje mađarske javnosti i političke elite te pregrupiranje za novi i bolje organizirani napad u kojem se trebao dati konačni udar svim mađarskim revolucionarnim zbivanjima.

Mađarski se pokret otpora borio protiv sovjetskih tenkova koristeći Molotovljeve koktele u uskim ulicama Budimpešte, a sukladno sa prividnim uspjehom te borbe sve su više pojavljivala se revolucionarna vijeća diljem Mađarske, koja su pozivala na opći štrajk. Javni komunistički simboli poput crvene zvijezde i sovjetskih ratnih spomenika su uklonjeni, a komunističke knjige su spaljene. Spontane revolucionarne milicije nastajale diljem Mađarske, no ponajviše su se pojavljivale u Budimpešti. Jedna od najozloglašenijih milicija bila je paravojna skupina koju je labavo vodio József Dudaš¹⁶, koja je diljem grada progonila simpatizere i članove AVH.

¹⁶ Jozef Dudas bio je rodom Mađar iz Transilvanije, te je kao vrlo mlad čovjek pridružio se tada ilegalnoj komunističkoj partiji u Transilvaniji. 1933. godine je uhićen i osuđen na devet godina zatvora. Kada je severna Transilvanija je prebačena u Mađarsku u sklopu Bečke nagodbe kao nagradu za lojalnost nacistima tijekom drugog svjetskog rata 1940. godine, on je pušten, te se preselio u Budimpeštu. Tijekom Drugog svjetskog rata, radio je u antifašističkom pokretu kao posrednik između skupina. Kad je rat završio, Dudaš bio član neslužbenog odbora za primirje i delegacije koja je posjetila Moskvu. Nakon izbijanja revolucije bio je jedan od glavnih kritičara Nagya smatrajući ga preblagim prema SSSR-u te je stoga vodio anti-Nagyevsku politiku. Nakon revolucije uhićen

Nažalost često su kao simpatizeri AVH-a stradali i nevini civili, koji su u općoj histeriji pogrešno prepoznati kao članovi AVH-a. Jednome takvome napadu svjedočio je i Zelmanović koji ga opisuje na sljedeći način (Zelmanović, 2006, str. 100-102):

Prilika da se uvjerim da se razne parole ne prihvaćaju samo verbalno nego i posve konkretno pružila mi se sa balkona moje sobe u hotelu. (...) Među prolaznicima ispod balkona nastala je pometnja. Začuli su se uzbuđeni uzvici „avos, avos“ (Pripadnik tajne policije AVH), „držite, držite...“ te je nekoliko ljudi pojurilo za mladićem koji se dao u panični bijeg. Bio je u civilu, i neupućeni bi teško mogli zaključiti što je izazvalo te, tada smrtonosne uzvike. Dobri poznavatelji mađarskih prilika mogli su prepoznati pozadinu, nepogrešivu indiciju: cipele. Uza sve probleme sa kojima se borila rakošijevska era, jedan od najtežih bio je opskrba stanovništva. U znaku parole da se Mađarska mora pretvoriti u „zemlju željeza i čelika“ bila je posve zapostavljena proizvodnja robe široke potrošnje. I to se osjećalo na svakom koraku. Hrane je bilo malo, a s tekstilnim i drugim proizvodima, osobito s odjećom i obućom, bilo je još gore. Ako bi se takva roba pojavila na tržištu, bivala je odmah razgrabljena, iako su joj kvaliteta i izbor bili slabi. Tako je i proizvodnja obuće bila ponajprije usmjerena na proizvodnju crnih cipela, gotovo uniformiranih i jednoličnih. U takvoj situaciji jedino su birokratske strukture, pa tako i povlaštena tajna služba, imale određene olakšice. Jedan od znakova tih povlastica bile su i uniforme AVH-a koja se sastojala od smeđih cipela. U listopadskim danima 1956. smeđe su cipele bile znak raspoznavanja, dovoljan da se na ulici nekog prolaznika obijedi da je pripadnik AVH-a, pa da se razjareni prolaznici bace na žigosanoga, da ga pretuku i objese na najbliže drvo ili kandelabar. Pritom se, naravno, nije utvrđivalo potječu li te smeđe cipele iz starih zaliha ili su možda stigle kao dar iz inozemstva. (...) Nakon deset metara mladić je gurnut i pao je na asfalt, kraj njega su se stvorili hajkači kojima su se pridružili i neki prolaznici. U ogorčenu bijesu počeli su ga gaziti i udarati. Našla se i neka patrola naoružanih koja ga je uz glasne povike „avo... avo...“ stala mlatiti kundacima. (...) Sve se odigralo u nekoliko minuta, kada je iz neke obližnje veže dojurila ljudeskara sa motkom i užetom za sušenje rublja. Na brzinu je načinjena omča i stavljena oko vrata nepomična, raskrvavljena tijela. Drugi kraj užeta prebačen je preko grane jednog drveta i tijelo je zajedničkim snagama povučeno u vis. Je li čovjek još bio živ ili je obješeno mrtvo tijelo, teško je bilo reći. Nedugo zatim iz jedne je trgovine donesena poruka ispisana na grubom pakpapiiru: „tako će proći svi iz AVH-a“ i pričvršćena na leš.

je 1957. godine, osuđen i smaknut radi sudjelovanja u neredima i organiziranju revolucionarnih paravojnih postrojbi.

Konačni slom bilo kakve organizacije u gradu dogodio se 30. listopada kada je napadnuta zgrada gradskog komiteta u Budimpešti, jedna od posljednjih institucija koja je funkcionirala normalno u sveopćem kaosu. Akcija se dogodila nakon što su se proširile glasine kako se u podrumima zgrade nalaze zatvoreni đaci koji su sudjelovali u demonstracijama. Razne skupine započele su napad na zgradu koju je čuvalo četrdesetak vojnika u dobi od 19 do 22 godine. Rulja koja je napadala ovu zgradu bila je naoružana oružjem otežanim od Sovjeta ali i od tajne policije AVH. Od ministarstva obrane zatražena je pomoć pa je upućeno šest tenkova da pomognu u uvođenju reda oko zgrade komiteta. Zelmanović (2006, str. 98) navodi kako nije sasvim jasno zašto, ali od šest tenkova tri su otvorila vatru na samu zgradu komiteta i priklonila se prosvjednicima. Vjerojatno je bilo riječ o dezerterstvu samih zapovjednika vozila a ne o nekoj planiranoj i organiziranoj akciji.

Branitelji zgrade raspolagali su samo lakim, ručnim naoružanjem, pa je nakon četiri sata borbe, oko 14:30 donesena odluka o predaji. Na zgradu su istaknute bijele zastave a dvojica pukovnika i sekretar partije Mezo pojavili su se na vratima kako bi dogovorili uvjete predaje. Nikakvih dogovora nije bilo, rulja je nasrnula na zgradu i počela javni linč svih prisutnih, bez pitanja o odgovornosti nazočnih. U javnom linču ubijen je sekretar Mezo i dvojica pukovnika u naletu razularene rulje, pri čemu je posebno mučna bila smrt pukovnika Pappa, kojem je rasporena utroba, iščupano srce a potom je njegovo beživotno tijelo obješeno za noge (Zelmanović, 2006, str. 98).

Nakon masakra cijela je zgrada ispreturana i demolirana u potrazi za tajnim prolazima koji vode do podruma u kojima se navodno muče ljudi, ali neuspješno. U masovnoj histeriji dovučeni su buldožeri da prekopaju trg, bušili su do petnaest metara dubine, no nisu našli ništa. Kazamata nije bilo. Međutim karakteristično je da su postupci Rákosijske klike stvorili psihozu u kojoj se vjerovalo u sve što se odnosilo na hapšenja i mučenja (Zelmanović, 2006, str. 98). Dan nakon napada Zelmanović je i osobno bio na trgu te je svjedočio tome kako ljudi i dalje nastoje čuti krikove zatvorenika i pokušati utvrditi gdje treba kopati, jer nisu htjeli povjerovati kako je glasina zapravo bila lažna.

Još jedna osoba koja se iskristalizirala kao potencijalni vođa mađarske revolucije pojavio se kardinal Mindszenty, koji je u 31. listopada pušten iz zatvora, a koji je energično zagovarao rušenje komunizma. Nagy je tražio poljskog političkog vrha pomoć u vezi kardinala

Mindszentya, kako bi mogli uvjeriti kardinala Wyszinskog , glavnog kardinala poljske Crkve i važnu moralnu vertikalu u poljskom društvu, ostvariti utjecaj na kardinala Mindszentyja u prilog smanjenju napetosti u Mađarskoj. Sovjetska intervencija sljedeći dan učinila je ovaj zahtjev besmislenim. Mađarska je vlada također predlagala Varšavu za mjesto održavanja pregovora sa SSSR-om, no brzina Sovjetske intervencije učinila je i taj prijedlog bespotrebim (Granville, 2001).

Za razliku od mađarskih reakcija na događaje u Poljskoj, poljske reakcije na mađarske događaje bile su složenije i na neki način obazrivije, dijelom i zbog veće razine nasilja u Mađarskoj i zbog Gomułka temperamenta koji je bio relativno miran i njegova pogleda na stanje kao realista.

Kao i kod mađarske reakcije, treba razlikovati poglede između različitih segmenata poljske populacije: poljskih masa, novinara, predstavnika diplomatskog zbora u Budimpešti i samog Gomułka. S jedne strane, poljski stanovnici su bili izrazito suosjećajni prema Mađarskoj te prema njezinim ljudskim i materijalnim gubicima, osobito s obzirom na posebnu povijesnu vezu između dviju zemalja. Poljska i Mađarska su dijelili monarhe i pomagali jedni drugima za vrijeme Drugog svjetskog rata, premda su se borili na suprotnim stranama. Doista, za mnoge Poljake mađarski ustanak je bio podsjetnik na Varšavski ustanak tijekom 1944. godine. U oba slučaja manjinski "borci za slobodu" borili su se protiv jačeg neprijatelja bez pomoći izvana i izgubili su. Mnogi poljski veterani tražili su žestoku reakciju Poljske, ipak Gomułka je bio priseban i bio je svjestan kako bi takav potez doveo do nove eskalacije sukoba koji je za dlaku izbjegnuto u Poljskoj (Granville, 2003, str. 281).

Reakcija Gomułka na mađarsku revoluciju razlikovala se od reakcija ostalih zemalja komunističkog bloka u tom trenutku. Gomułka je ustvrdio kako nisu krivi za neredu strani kontra-revolucionarni elemenati. Znao je kako takva propaganda ne bi mogla uvjeriti Poljake, posebice nakon poznanjskih zbivanja. Glavni dio poljskog društva identificirao se s idejama mađarske revolucije i osjetio je kako su događaji u Mađarskoj nalikovali na poljske događaje u ljeto i jesen 1956. Demonstracije u Poznanju još su bile previše svježije u sjećanjima. Tako Gomułka usmjerava poljske propagandiste na činjenicu kako je pogreška revolucije u pogrešnom vođenju partije od klike Rákosi-Gero (Granville, 2003, str. 281).

Druga sovjetska intervencija

Sovjetsko povlačenje bilo je veoma kratkotrajno, te su veoma brzo počele glasine o sve većim Sovjetskim trupama koje prelaze granicu Mađarske iz Rumunjske i SSSR-a te se kreću prema zapadu. Iako su Mikojan i Suslov uvjeravali Nagya da je provedeno povlačenje, postajalo je jasno kako je ono samo prividno. U Budimpešti je prvi dan studenoga bio prilično miran, no neizvjesnost i glasine širile su se nezaustavljivim tempom. Sovjetske su tenkovske divizije pojačane sa više pješadijskih korpusa širile se diljem zemlje i zauzimale položaje, stavljajući Budimpeštu u okruženje. Nagy se odlučio na radikalni korak za koji se nadao da će diskreditirati Sovjetsku akciju i zaustaviti je, proglasio je izlazak iz Varšavskog pakta i proglasio neutralnost. Ipak to je bio potez očajnika koji je ostao bez ikakvog drugog rješenja koje bi moglo nuditi barem prividnu nadu u spas. Sovjetski tenkovi su bili već na vratima Budimpešte i ta je odluka bila sasvim nebitna. Što se legitimiteta tiče, Sovjeti su ga ostvarili na prilično zanimljiv način. Dotadašnji Nagyev suradnik, Janos Kadar, netragom je nestao. Kasnije je utvrđeno kako je zapravo odlučio uspostaviti sa ministrom unutarnjih poslova Ferencom Munnichom vladu koja je pozvala SSSR za uvođenje mira u zemlji. Tako je došlo do druge sovjetske intervencije.

Neposredno pred intervenciju, Hruščov je napustio Moskvu te napravio malu turneju po socijalističkim zemljama srednje i istočne Europe u kojima je obavještavao čelnike komunističkih partija o svojoj odluci da intervenira. Na prvom takvom sastanku, susreo se s Vladislavom Gomuļkom u Brestu. Zatim, on je razgovarao s vodstvima Rumunjske, Čehoslovačke, i bugarskim čelnicima u Bukureštu. Konačno Hruščov je zajedno sa Malenkovim posjetio Jugoslaviju, gdje su se susreli na tajnom sastanku na Brijunima Josip Broz Tito i Hruščov. U razgovoru sa Titom, Hruščov je dao do znanja kako se intervencija ne može i neće odgoditi, te kako je samo pitanje trenutka kada će do napada doći. Pri tome je Tito tražio kako se na čelo države nakon intervencije postavi János Kadar umjesto Ferenc Münnicha, koji je prethodno bio veleposlanik Mađarske u Jugoslaviji i nije bio omiljen među jugoslavenskim vodstvom (Granville, 2001) (Ripp, 1998).

U početku Kadar nije podržavao ideju sovjetske intervencije. U početku pregovora koje je potajno vodio sa SSSR-om, Kadar je snažno podržavao politiku Nagya i zagovarao je provedbu reformi bez uplitanja SSSR-a. Kada mu je postalo jasno kako je Hruščov se već odlučio za intervenciju te kako je ostalo jedino otvoreno pitanje kako ju implementirati u zbivanja. Kadar

je odmah prihvatio ulogu koja mu je dodijeljena, iako je znao kako će vjerojatno biti proglašen izdajnikom. Tražio je određena obećanja od Hruščova za provedbu ovog državnog prevrata. Tako je tražio jamstva da se Rákosi više neće vratiti i stvarati mu opoziciju, ali isto tako da će se Nagyu onemogućiti daljnje političko djelovanje koje može kompromitirati njegovu vlast. Prihvaćajući intervenciju, Kadar se je prilagodio trenutnim zbivanjima na širem političkom planu. (Ripp, 1998, str. 204) Činjenica kako su pregovori vođeni sa Kadarom, koji je kasnije preuzeo vlast u Mađarskoj pokazuju kako je Hruščov ipak prihvatio prijedlog Tita, jer je na taj način htio sačuvati dobre odnose koje je tek počeo razvijati sa Jugoslavijom.

Kao i kod prve intervencije, Sovjetske su trupe ušle u Budimpeštu u „gluho doba“ noći. U 03 ujutro 4. studenog, sovjetski tenkovi su prodrli u kolonama u Budimpeštu u dva smjera. Jedan je smjer ulaza u grad bio kroz Peštu preko Soroksári ceste s juga a drugi s Vaci ceste iz smjera sjevera. Sovjeti s brzim manevrom tako učinkovito podijelili grad na pola, uspostavili kontrolu na najvažnije točke i sve mostobrane, a bili su zaštićeni sa stražnje strane od široke rijeke Dunav. Paljba je prvi puta otvorena u 4:25 pored vojarne na Budaörsi cesti. Ubrzo nakon toga, sovjetska artiljerija je otvorila vatru diljem grada i počeli su se čistiti pobunjenički džepovi i uporišta. Koordinirani napad pješačke divizije sa tenkovskom paljbom započeo je u zoru. Čišćenje grada trajalo je do 9. studenoga, a operacijom je zapovijedao general Žukov. Do tada je mađarska vlada sklonila se u jugoslavensku ambasadu, gdje su i zatražili azil.

Veliki broj građana pokušao je dobiti azil u jugoslavenskom te poljskom veleposlanstvu. Zbog toga su ova dva veleposlanstva bila pod posebnim pritiskom SSSR-a. Pritisak je tijekom intervencije prerastao i u pucnjavu. Arhivski dokumenti otkrivaju da je poljska ambasada napadnuta. Nekoliko metaka je pogodilo okvire prozora i balkonske okvire zgrade veleposlanstva 6. studenog 1956, samo dva dana prije okončanja sovjetske intervencije. Ovaj incident je bio sličan napadu na jugoslavensku ambasadu dan ranije, u 15:30, s razlikom što je prilikom napada na jugoslavensku ambasadu jugoslavenski kulturni ataše Milenko Milovanov ubijen. Bez dodatnih dokaza ne može se dokazati da su to bili namjerni napadi sovjetskih ili AVH snaga, ali je zanimljivo da su upravo ta veleposlanstva dviju zemalja Istočne Europe najviše podržavala proces mađarske revolucije. (Granville, 2003, str. 283)

Napadu na jugoslavensku ambasadu svjedočio je osobno Zelmanović, te je za dlaku izbjegao smrt na prozoru ambasadorove sobe. Zelmanović navodi: (2006, str. 129)

Pred kolonadom Muzeja lijepih umjetnosti kolona od četiri-pet tenkova iznenada zastaje. Nas nekolicina novinara promatramo ih i iščekujemo kojim će smjerom nastaviti. Tenkovi stoje dvadesetak-tridesetak sekundi, kao da i vojnici razmišljaju upravo o tome, ili se radiovezom nešto dogovaraju. Uto zaštekće rafal oštro parajući veliku tišinu trga. Odmah zatim slijedi drugi, praćen lomljivom stakla, rušenjem žbuke i gustim oblakom prašine koji ispuni sobu. Mahnito se bacamo na pod, očekujući nastavak napada, ali su mitraljezi ušutjeli. Oprezno smo, potrbuške dopuzali do vrata, po sagu umrljanom krvlju. Osvrnuo sam se, jedan od nas se nije spasio. Ležao je nepomičan pored razbijenoga prozora. Bio je to Milenko Milovanov. Lenko, kako smo ga zvali, koji je još nekoliko sekundi prije sa nama stajao i nagađao o namjerama iznenadne tenkovske kolone. Metak mu je smrskao glavu. (...) Prvi se rafal zabio okomito u vrh fasade, u grb iznad našeg prozora. Drugim je pogođen i sam prozor. Da se nije pucalo okomito nego vodoravno, nitko se od nas ne bi spasio.“

Ovaj je incident izazvao duboku reakciju jugoslavenske ambasade i reakciju Tita općenito. Tražila se hitna istraga te isprika SSSR-a, do koje ipak nije došlo, jer se zaključilo kako nisu sigurni da su oni ispalili hitce, pa stoga ne mogu se ni ispričavati. Sovjeti su znali kako se Nagy krije u jugoslavenskoj ambasadi, te su zadržali oštri ton prema jugoslavenskim izaslanstvima. Tito je podržao izbor Kadara, kojega je i sam predlagao kao novo mađarsko vodstvo, te je u raspletu mađarske krize vidio prigodu za postavljanje svojeg utjecaja unutar sovjetskog bloka. Upravo radi toga nije se popuštalo zahtjevima za izručenje Nagya. Ripp navodi (1998, str. 206) kako je Tito u sasvim pogrešno vrijeme ponovno apostrofirao problem destalinizacije te naglašavao ispravnost jugoslavenskog modela socijalizma, što je neposredno nakon mađarske intervencije bilo posebno osjetljivo područje za Hruščova. Titova podrška je stoga bila prilika za Kadara, ali ponovno zaoštavanje odnosa između SSSR-a i Jugoslavije postala je njegovo opterećenje. Međutim, sredinom novembra pažnju mađarske javnosti privlači govor predsjednika Tita u Puli, u kojem navodi: *druga sovjetska intervencija je bila greška; mada smo joj protivni, bila je potrebna ako se njome spašavao socijalizam u Mađarskoj, tj. ako bi se spriječio "građanski rat" i povratak "hortijevaca" na vlast* (Ćosić, 1957, str. 5). Ovime govorom Tito je ipak zauzeo barem u javnosti donekle blaži stav prema SSSR-u i očuvanju socijalizma u Europi.

Konačnu bilancu žrtava u Mađarskoj teško je utvrditi, jer je nekoliko dana u Budimpešti vladao opći kaos i anarhija, u kojem se mogao život veoma jednostavno izgubiti samo radi pogrešnih cipela. Ipak određene procjene su napravljene temeljem raznih izvješća. Procjenjuje se tako

kako je tijekom revolucije stradalo oko dvadeset tisuća Mađara i oko tri tisuće Sovjeta. Procjene oko broja uhićenih i interniranih osoba također nije jedinstvene, no uglavnom se kreću oko sto tisuća ljudi, pri čemu ih je oko trideset i pet tisuća suđeno. Čak dvadeset i pet tisuća osoba osuđeno je na dugotrajne zatvorske kazne, a šesto osoba uključujući i samoga Nagya osuđeno je na smrt. Nepregledni broj Mađara u to vrijeme pobjegao je u inozemstvo, što je stvorilo cijeli novi val mađarske emigracije. Procjenjuje se kako je oko dvjesto tisuća ljudi napustilo Mađarsku tijekom jeseni 1956. (Cox, 2006, str. 9)

Rasplet slučaja Nagy bio je velika prijevara. Jugoslavija je dobila jamstva kako Nagy može napustiti ambasadu i otići mirno kući te kako će dobiti imunitet. Naravno, po izlasku iz ambasade Nagy i ostali iz stranačkog vodstva su uhićeni te zajedno sa svojim obiteljima premješteni u Rumunjsku na prisilan odmor. U tajnom procesu Nagy je osuđen na smrt i obješen, zajedno sa svojim najbližim suradnicima.

Invazija u Suez

Zbivanja u Mađarskoj 1956. znatno su na međunarodnom planu olakšana intervencijom Francuske i Britanije te Izraela protiv Egipta u području Sinaja i Sueskog kanala. Time je zapad bio zaokupljen potpuno drugom krizom a pitanje Mađarske stavljeno je u drugi plan. Sueska kriza nije samo zasjenila na globalnom planu zbivanja u Mađarskoj, već je značajnu pozornost dobivala i od jugoslavenske diplomacije te jugoslavenskog tiska. Raniji susret između Tita i Nassera postavio je temelje buduće suradnje, a upravo je Jugoslavija bila glavni posrednik u odnosima SSSR-a i Egipta, o čemu svjedoči Mićunović u svojim memoarima. Bliski odnosi Jugoslavije i Egipta kasnije će biti temelji za stvaranje pokreta nesvrstanih.

Sueski kanal je otvoren u 1869. godine te od tada pa sve do danas predstavlja temeljnu poveznicu bliskoga istoka sa Mediteranom, što je glavni prometni pravac za prijevoz nafte i ostalih sirovina iz Bliskog Istoka, ali isto tako je glavni prometni pravac koji povezuje Daleki Istok sa Europom. Iako je u početku kanal bio u zajedničkom vlasništvu Egipta i Francuske, godine 1875, kao rezultat duga i financijske krize, egipatski vladar je bio prisiljen prodati svoje udjele tvrtki kanala koja je bila pod izravnom upravom britanske vlade.

Uzroci sukoba

Završetkom drugog svjetskog rata Egipat je bio u rukama Britanaca, koji su polagali velike interese u geostrateški ali i gospodarski značaj bliskog istoka. Britanija je preispitivala svoj utjecaj u regiji u svjetlu teških ekonomskih ograničenja i svoje kolonijalne povijesti. Gospodarski potencijal na Bliskom istoku, s golemim naftnim rezervama, kao i Sueski kanal predstavljao je posebno važan geostrateški značaj prilikom izbijanja hladnog rata, što je motiviralo Britance da još više učvrste svoju poziciju na Bliskom Istoku. Britanci su vidjeli u kraljevstvima Egipta i Iraka glavne zemlje u kojima se može zadržati jak britanski utjecaj u regiji. Osim geostrateškog značaja Britance jest za Bliski Istok vezala i sentimentalna važnost. Kako navodi Robert Jackson (1980, str. 8), *„vjerojatno iracionalno, Britanci su se smatrali odgovornima za stanje na bliskom istoku. To je bio sentiment rođen u povijesti, dva puta u pola stoljeća Britanci su branili Egipat protiv stranih osvajača, najprije od Turaka a zatim od Nijemaca, a aktivnosti legendarnog Lawrencea od Arabije su još uvijek ostale jake u sjećanjima i osjećajima tradicionalnije orijentiranih Britanaca.“* Iako takav sentimentalni zaštitnički odnos prema bliskom istoku je i dalje ostao snažan, on ni u kojem slučaju nije jednako

doživljavan i sa arapske strane, gdje se od 1948. i davanja neovisnosti Izraelu na Britaniju gleda kao na saveznika neprijatelja.

Promjena stava Egipta prema Britaniji dogodila se tijekom revolucije u toj zemlji koju je predvodio Nasser, kasnije i prvi predsjednik te zemlje. Svoj uspon Nasser je ostvario kao vođa Slobodnih časnika, odnosno vojno političke grupacije koja se zalagala za promjene u Egiptu. Kako je i sam bio vojnik koji je svoje borbeno iskustvo dobio tijekom Prvog Arapsko-izraelskog rata 1948., zatim sukoba kod Fallujskog džepa, Nasser je uspio postati instruktor na Vojnoj akademiji u Kairu. Takva mu je pozicija omogućavala okupljanje pristalica revolucionarnih ideja i pristalica državnog udara putem vojnog puča, pa je oko sebe okupljao vojnike željne političkih reformi. Nasserovi „Slobodni časnici“ izveli su državni udar u noći 23. lipnja 1952. Pri čemu su u jednoj noći preuzeli sve vladine zgrade, radio postaje, policijske stanice i vojna središta u Kairu. Puč je postavio generala Muhammada Nadžiba, heroja iz Arapsko-izraelskog rata 1948., za predsjednika. Iako su u početku odlučili se za suradnju sa Britancima, pa su tako osigurali Britaniji da će poštovati britanske državljane i posjede u Egiptu, a sve kako bi smanjili mogućnost vojne intervencije stranih sila i sprečavanje puča, no nakon što je Nasser svrgnuo i Nadžiba i odlučio samostalno voditi zemlju počeo se sve više ultimativno obraćati zapadnim silama i počeo kontaktirati i Sovjetski Savez (Cook, 2012).

Nasser si nije mogao dopustiti tek tako se sukobiti sa Britanijom. Britanski vojna snaga bila raširena u cijeloj regiji, uključujući i velike vojne komplekse na Suezu koji su brojili kontigente sa oko 80.000 vojnika, što čini sueski kontigent jednim od najvećih vojnih baza tada u svijetu. Sueska baza smatrala se važnim dijelom britanskog strateškog položaja na Bliskom istoku, iako je s vremenom postajala izvor rastuće napetosti u anglo-egipatskim odnosima. Ipak, Nasser je bio svjestan važnosti Sueskog Kanala i geostrateške pozicije svoje zemlje, te se stoga okretao i komunističkim zemljama kako bi balansirao između snaga i vodio svoju politiku diktature i neprijateljstva prema Izraelu (Jackson, 1980).

U kolovozu 1951, egipatska vlada jednostrano je ukinula sporazum iz 1936, kojim je Britancima produžen moratorij nad Sueskim kanalom za još 20 godina. Takva odluka predviđala je prije svega povlačenje vojske iz Sueza, što je Britanija odbila, oslanjajući se na svojim ugovornim pravima (Cook, 2012). Ovakav potez bio je neočekivan za cjelokupnu svjetsku javnost. S obzirom na susret Tita i Nassera koji se dogodio neposredno prije na Brijunima, Mićunović je kao ambasador Jugoslavije imao sastanak sa prvim zamjenikom

ministra vanjskih poslova SSSR-a Vasilijem Vasiljevičem Kuznjecovim koji ga je upitao da li je Tito znao za namjeru Nassera. Kako je Mićunović naveo u svojim memoarima, „*tražio sam informacije od Beograda i dobio odgovor kako Nasser nije rekao ni jednu jedinu riječ Titu o tome da se uopće bavi mišlju o izvršavanju nacionalizacije Sueza*“ (Mićunović, 1977, str. 119). Silom prilika ovo se pitanje nametnulo kao problem broj jedan i za vanjsku politiku Jugoslavije, jer su Francuska i Britanija smatrale Jugoslaviju odgovornom za poticanje Nassera na donošenje ovakve odluke.

Osim Velike Britanije, svoj utjecaj na Bliskom Istoku pokušali su zadržati i Francuzi. Oni su vodili u to vrijeme žestoke borbe u Alžiru te su se pokušavali dodvoriti Egipćanima kako bi unijeli razdor u arapsko jedinstvo. Ipak, treba imati na umu kako arapsko jedinstvo nije ni postojalo, jedina stvar koja je zaista ujedinjavala Arabe (a to ih vjerojatno jedino ujedinjuje i danas) jest ogorčena mržnja prema državi Izrael. Stoga su Francuzi i Britanci, zajedno sa SAD-om, pokušali zadržati balans u ravnoteži snaga između Izraela i Egipta. Taj balans narušio je Nasser, kada je nakon neuspješne nabavke zrakoplova iz Britanije, naručio vojne zrakoplove tipa MiG 15 iz Sovjetskog Saveza. Kako ne bi bilo očito da se odvija potpora SSSR-a Egiptu, oni su dostavljeni iz satelitske Čehoslovačke. Iskustva iz Korejskog rata pokazala su kako ovi zrakoplovi mogu nanijeti značajne štete zapadnjačkom tipu zrakoplova Gloster Meteor F Mk 8, koje je posjedovao Izrael, pa je stoga zabrinutost Izraela postala sve veća. Kako bi uspjeli adekvatno odgovoriti potencijalnom napadu Egipćana, naručili su od Francuza zrakoplove tipa Sabres koji su sposobni odgovoriti udarima egipatskih snaga. Ono što je još više zabrinjavalo Izrael bila je ujedinjena inicijativa Egipta i Sirije u vojnim operacijama i planiranju (Jackson, 1980).

Pokušaj približavanja Egipta zapadu bio je kroz financiranje gradnje nove asuanske brane. Britanci i Amerikanci nudili su kredite za gradnju brane, ali su za uzvrat tražili značajne ustupke od Egipta u smislu vojne i logističke prisutnosti zapadnih snaga na njihovom tlu. Priliku za prisutnost na Bliskom Istoku vidjela je i sovjetska vanjska politika, pa je ponudila Egiptu kredit bez ikakvih dodatnih uvjeta, što je osokolilo Egipćane da odbiju dodatne američke i britanske uvjete. To je dovelo do odluke da se odustane od financiranja egipatske izgradnje Asuanske brane od Amerikanaca i Britanaca, a dan nakon toga i ruski ministar vanjskih poslova, Dmitri Shepilov javno je obznanio da SSSR ne namjerava davati nikakav kredit Egipćanima. Nasser je bio izigran, pa je reagirao oduzimanjem kontrole nad kanalom Društvu Sueski kanal,

predviđajući da će novac prikupljen od takse za brodove koji prolaze kroz kanal platiti građenje brane u roku od pet godina.

Velika Britanija i Francuska bojale su se da će Nasser zatvoriti kanal i odsjeći pošiljke nafte iz Perzijskog zaljeva do zapadne Europe. Kako diplomatski naponi da se Nasser vrati pod njihovu kontrolu nisu uspjeli, Velika Britanija i Francuska potajno su počele pripremati vojnu akciju za povratak kontrole nad kanalom i svrgavanje Nassera. Zanimljivo, početni plan jest bio napraviti opći napad na Egipat invazijom na Aleksandriju, te potom kroz deltu Nila probiti do Kaira i svrgnuti Nasserovu vladu. Prema Robertu Jacksonu, (Jackson, 1980, str. 38) planovi za invaziju na Aleksandriju nastavili su se tijekom kolovoza 1956., ali uskoro je postalo jasno kako je nedovoljno transportnih kapaciteta i vozila za samo iskrcavanje za napad na tako široku obalu kao što je aleksandrijska. Bili su svjesni kako im prijete veliki gubici, a dodatni problem jest bio u tome što se najbliža baza iz koje bi mogla biti pokrenuta operacija nalazila više od šest dana plovidbe, na Malti. Stoga je odlučeno ograničiti aktivnosti samo na područje kanala i pripremljena je operacija invazije na Port Said, koja je prema predviđanjima francuskog ministarstva obrane trebala završiti za četiri dana.

Invazija na Egipat

Neočekivano su saveznika dobili u Izraelu, čije je neprijateljstvo prema Egiptu pogoršano nakon što je Nasser uveo blokadu tjesnaca Tiran (na ušću zaljeva Aqaba) i brojnim terorističkim i sličnim napadima u Izraelu koji su podupirani od Egipta tijekom 1955-1956. Tiranski zaljev je samo 15tak kilometara široki prolaz između Sinajskog poluotoka i arabijskog kopna, u kojem se nalazi otočje Tiran. Egipatska je mornarica zauzela te otoke te tako potpuno odsjekla izraelsku luku Eliat od ostatka Crvenog mora.

Usporedno sa planiranjem operacije Musketeer, Izrael je pripremao svoju vojnu operaciju pod nazivom Kadees za invaziju na Sinaj. Plan izraelske operacije bijaše kombiniranim napadom zračnih snaga i oklopnim motoriziranim divizijama razviti mobilnu frontu kojom će uspjeti brzo i efikasno probiti redove i obrambene linije Egipćana. Predviđala se superiornost u zraku te jedna kontinuirana bitka na Sinaju koja će se stalno pomicati prema zapadu. (Jackson, 1980)

Plan je također predviđao da 202. brigada padobranaca kojom je zapovijedao pukovnik Ariel Sharon (kasnije premijer Izraela) napravi desant u krajnjem zapadnom dijelu Sinaja kod Mitla Passa, te time odsiječe egipatske snage u istočnom Sinaju od svojih linija opskrbe.

Upravo je Izrael prvi započeo napad na Egipat i to 29. listopada 1956 oko 16:30 sati po lokalnom vremenu, kada je sunce polako zalazilo prema zapadnom horizontu. Izraelske zračne snage su zrakoplovima Mustang pokrenule seriju napada na egipatske položaje diljem Sinaja. Primarni cilj izraelskog napada bilo je napasti sa što većim efektom iznenađenja, stoga je vojni kamp iz kojeg je pokretan kopneni napad postavljen tek nekoliko sati prije početka same operacije, a zrakoplovi su u svojem pohodu letjeli veoma nisko kako bi ih što kasnije primjetili egipatski radarski sustavi (Cook, 2012). Izraelska padobranska bojna izvela je prema planovima desant na zapadu Sinajskog poluotoka, istočno od Sueskog kanala u blizini Mitla Pass. Njihov je desant izveden uz potporu izraelskih zrakoplova P-51 Mustang kojima je primarni zadatak bio uništiti komunikaciju, pa su tako prve mete bile telefonske linije na Sinaju, čime se ozbiljno narušava egipatsko zapovjedništvo i kontrola zbivanja. Pukovnik Sharon je sa svojom 202. padobranskom brigadom napravio iznenadni desant pri čemu je strateško iznenađenje urodilo plodom zbog pogreške egipatskog zapovjednika feldmaršala Abdel Hakim Amer-a koji je očekivao ograničeni napad izraelskih snaga, a ne brzu invaziju i opći desant sa ciljem okupacije teritorija, pa stoga nije na vrijeme alarmirao svoje snage na razmjere i načine na koji se napad razvija. Dok je shvatio svoju pogrešku, Izraelci su napravili značajan napredak u Sinaju (Jackson, 1980).

Dok se napad padobranaca odvijao na zapadnom Sinaju, izraelska 9. pješaka brigada zauzela je Ras-Naqb, važno uporište na istoku sinajskog poluotoka te polazna točka za napad na al-Qusaymah. Zanimljivo je kako su Izraelci većinu napada izvršavali noću, što im je omogućilo što zbog bolje pripremljenosti a što zbog bolje opreme za noćno ratovanje da uđu u grad kroz prirodne usjeke i tako iznenade Egipćane prije nego što su uopće biti spremni braniti se. Napad na Sharm El Sheik izveden je bez žrtava. Treba spomenuti pri tome važnost reljefa na Sinaju. To je pustinjski krajolik sa visokim planinama koje se uzdižu već od same morske obale, te je stoga bilo kakvo kretanje osim prirodnim usjecima i prolazima među planinama gotovo u potpunosti onemogućeno. Isto tako je veoma teško pratiti kretanja neprijatelja, posebice noću. Većina komunikacije na Sinaju moguća je uz obalu, a osim toga postoji tek nekoliko prohodnih pravaca kroz planina. Stoga je bilo izraelskim snagama veoma lagano odsjeći logistički snage

egipatske vojske na Sinajskom poluotoku nakon što je invazija 202. brigade uspjela (Jackson, 1980).

Jugoslavija je očekivala kako će se dogoditi ovakav rasplet događaja, a SSSR je iščekivao takav razvoj događaja kako bi opravdao svoje intervencije u istočnoj Europi uplitanjem zapadnih snaga u interesne sfere. Ruske novine pravda u početku su čak i poticale što je moguće veći otpor i provokaciju Britancima i Francuza, te priželjkivali sukob, na što su Francuzi ukazivali kao na ratohuškačku propagandu u Egiptu. Hruščov je nastojao ipak smiriti situaciju, te je pozivao na mirno rješenje te osiguravanje slobodne plovidbe kanalom (Mićunović, 1977). Naravno, razvoj situacije svakako mu je išao na ruku.

Vanjska politika Jugoslavije davala je bezrezervnu potporu Egiptu, neovisno o tome što je Tito zapravo bio iznenađen postupcima Nassera. Stoga štampa redovito negativno piše o stranoj intervenciji u Egiptu, pri čemu Vjesnik navodi kako svjetska javnost osuđuje agresiju na Egipat, uglavnom prenoseći izvještaje iz moskovske „Pravde“. Osim toga navode se i izvještaji iz štampe objavljeni u Indiji, Indoneziji te Grčkoj koji oštro osuđuju Izraelsku vojnu intervenciju.¹⁷

Francuzi i Britanci poslali su Egiptu ultimatum o prepuštanju Sueskog Kanala te su zatražili i od Egipta i Izraela prekid sukoba. Na to je Nasser odgovorio potapljanjem brodova u Sueskom kanalu, što je kanal zatvorilo za sljedećih godinu dana. Glavna pogreška Egipatskog vrha bijaše vjerovanje da mogu odgovoriti i zaustaviti invaziju Izraela, te potom odbaciti i napad Anglo-francuskih snaga. Već spomenuti general Amer Nasseru je osobno jamčio kako su snage pod njegovim zapovjedništvom dovoljno jake za postizanje takvog rezultata (Jackson, 1980).

Ipak njima je bio poznat scenarij napada Izraela te su ga smatrali kao idealnom potporom za svoj napad, za koji su pripreme već bile itekako u tijeku. Tako Jackson (1980, str. 54) navodi kako su posljednjih deset dana u listopadu bili obilježeni velikim mornaričkim aktivnostima u cijelom Mediteranu. Put od Malte do Port Saida traje tri dana, koja su korištena za brzu pripremu vojnika i zapovjednog kadra te upoznavanje sa planovima operacije. Nakon mjeseci intenzivnog pripremanja i vježbanja, većina je vojnika jedva dočekala vijest da napokon započinju sa vojnim operacijama.

¹⁷ „Svjetska javnost osuđuje agresiju na Egipat“, Vjesnik, 2. studenog 1956.

Britanski napad započeo je bombardiranjem vojnog aerodroma Almaza tijekom noći 31. listopada 1956., ali se taj napad pokazao slabo uspješnim. Iako je u početku bio planiran i napad na glavnu zračnu luku u Cairu, od toga se odustalo nakon što je britanski premijer Eden saznao kako se tamo nalaze američki građani koji čekaju evakuaciju. Smatralo se kako bi pogibija američkih građana imala veoma negativan odjek u svijetu vezano za njihovu operaciju. (Jackson, 1980) Važno je imati na umu kako se ovo dogodilo neposredno prije nego će Sovjeti započeti svoju drugu intervenciju u Budimpešti, što je na vanjskopolitičkom planu u potpunosti gurnulo mađarsko pitanje u drugi plan.

Britansko-francuska invazija dogodila se u zoru 6. studenog, (dakle kada je čišćenje Budimpešte bilo u punom jeku), kada su komandosi britanske mornarice iskrcali se na plažama oko Port Saida slijedeći već urutiniranu taktiku iz Drugog svjetskog rata sa iskrcavanjem pješadije i vozila sa gusjenicama. Odmah po iskrcavanju započele su žestoke bitke, koje su dodatno pogoršane jakim zračnim napadima britanskog i francuskog zrakoplovstva. Grad Port Said pretrpio je veliku štetu.

Nasser proglasio Sueski rat kao "narodni rat", pa su stoga naoružavani i civili a civilnu odjeću oblačili su i vojnici, pa se stoga nije znalo tko je sve vojnik a tko civil, što je dodatno otežalo Britancima njihov prodor. Treba međutim sagledati što se do tada dogodilo na Sinaju. Egipćani su već gotovo u potpunosti potisnuti sa poluotoka, dok se posljednja uporišta u Sharm El Sheiku čiste od otpora prije nego se proglasi potpuna okupacija grada. Njihovo je napredovanje posebno olakšano nakon što su prestali gotovo svi zračni napadi od strane egipatskog zrakoplovstva, a njihovim je zračnim snagama ostavljeno potpuno otvoreno područje za granatiranje egipatskih položaja. Stoga je Nasser shvatio kako u ratu ima veoma nezavidan položaj, pa je stoga pokušao odgovoriti napadačima sa taktikom općeg „narodnog rata“. Nadao se kako će time privući pozornost svjetske javnosti koja će apelirati na prekid sukoba. Takav oblik ratovanja dovodi do smrti nevinih civila, što privlači simpatije javnosti za svoju misiju, a slabi moral neprijatelja, posebno zapadnih zemalja odnosno Velike Britanije i Francuske (Jackson, 1980).

Taktika „narodnog rata“ imala je učinak kod Britanaca, pa je tako i sam premijer Eden izrazio bojazan da ne bude okarakteriziran kao ubojica civila i djece, pa su tako britanske postrojbe dobile posebne naputke da izrazito paze na broj civilnih žrtava.

Treba također primijetiti kako su Britanci, nakon što su 7. studenog potpuno preuzeli kontrolu nad Port Saidom, uspostavljali bolnice i pokušali što prije obnoviti gradsku administraciju. Jackson (1980, str. 103) govori kako su privremene bolnice, pokrenute od Royal Army Medical Corps postavljene u hotelima i ostalim važnim zgradama kako bi pomogle ozlijeđenima, bez obzira jesu li vojnici ili civili, koji su nastradali tijekom borbi. Britanski i francuski vojni doktori poslani su uskoro na zadatak u egipatske bolnice koje su opskrbljene sa medicinskim potrepštinama i ostalim namirnicama. Američki crveni križ koji je bez problema prošao crtu bojišnice evakuirao je oko dvjestotinjak ozlijeđenih natrag u Cairo. U samo nekoliko dana rata kompletno područje Sinaja i Sueskog kanala bilo je okupirano. Egipatsko zrakoplovstvo je bilo uništeno a općenito borbena moć Egipćana veoma slaba. Vjerojatno je upravo Nasserova taktika „narodnog rata“ i mogućnost mnogo većih civilnih žrtava spriječila daljnje proširenje sukoba i napada na Cairo te pokušaj svrgavanja njegove vlasti.

Neočekivani preokret događa se kada je Eden odredio prekid vatre 6. studenog, bez da je o tome upozorio Francusku i Izrael. Postrojbe su još uvijek vodile borbe u Port Saidu, a borbe su završene sljedećeg dana. Port Said je bio pregažen i vojna procjena je bila da bi cijeli Sueski kanal mogao biti osvojen u samo jedan dan. Eisenhower se nije želio sastati sa Britanskim premijerom jer nije htio izravno se uplitati u pitanje Sueske krize, no kasnije je odugovlačio sa podrškom povlačenju britanskih, francuskih i izraelskih vojnika, sve dok se u Ujedinjenim Narodima nije pavela rasprava o povlačenju i pozicioniranju specijalnih mirovnih snaga UNEF. Britanske i Francuske snage napustile su Port Said 22. prosinca 1956, a zamijenili su ih danski i kolumbijski odredi UNEF-a.

U isto vrijeme Izraelci su odbili bilo kakve mirovne snage te su pod oštrim pritiskom međunarodne javnosti pristale na povlačenje iz Sinaja tek u ožujku 1957. Prije povlačenja izraelske snage su sustavno uništile gotovo svu infrastrukturu Sinajskog poluotoka, kao što su ceste, željeznice i telefonske linije, a također su i uništile nekoliko gradova i sela, kako bi otežali pozicioniranje egipatske vojske u budućnosti na tome području te daljnju suradnju egipatskih snaga i terorističkih i gerilskih skupina u Izraelu.

Ukupno trajanje sueske krize jest od listopada 1956 pa do ožujka 1957., kada je završeno povlačenje svih snaga. Odmah nakon napada na Egipat, oštre reakcije proširile su se diljem svijeta. Najžešće osude dolazile su iz ostalih islamskih zemalja, a potom su slijedile i prijetnje

i osude iz SSSR-a. U strahu kako bi Sueska kriza mogla veoma negativno djelovati na ugled zapadnih sila u islamskom svijetu te pridonijeti njihovoj orijentaciji ka SSSR-u, Sjedinjene Države također su osudile krizu i pokrenule niz sastanaka u kojima se pokušalo pronaći mirovno rješenje. Sueska kriza po prvi puta dovela na kušnju novi interes Sovjeta za područje bliskog istoka. Tako se može reći da Sovjetski predanost još nije bila u stvar, osobito velika. Sovjetsko sudjelovanje i utjecaj nad Egiptom nije bio sasvim razvijen, jednako kao što nije bila velika Sovjetska upoznatost s Arapima, pa stoga Moskva nije bila osobito osjetljiva na Suesku krizu. (Troen & Shemesh, 1990, str. 206)

Sovjetski interesi u regiji u to vrijeme bili u prvom redu političke naravi te su predstavljali segment natjecanja sa Zapadom. To je područje koje Moskva procjenjuje kao područje koje je od većeg značaja Zapadu nego Sovjetskom Savezu, unatoč tome što je geografski blizu Sovjetskom Savezu. Tek kasnije su se sovjetski interesi proširili, kao noviji interesi koji su uključivali i politički i tradicionalni interes u regiji, prije svega na jugu svoje granice. Ipak tijekom krize a posebice tijekom pregovora Sovjeti su izrazili više upozorenja i prijetnji, zbog čega se Eisenhower bojao pristupanja arapskih zemalja socijalističkom modelu. Ipak Jugoslavija je prepoznala potencijal vanjskopolitičkog utjecaja na zemlje koje nisu u strogoj sovjetskoj ili zapadnoj sferi interesa, te je stoga svoje djelovanje proširila upravo na te zemlje, čime su postavljeni temelji za pokret nesvrstanih. Iako je pitanje Mađarske bilo od vitalnog značaja za Jugoslaviju, s obzirom na činjenicu kako se Mađarska nalazi na granici s Jugoslavijom, vanjska politika Jugoslavije sve više se orijentirala prema Egiptu i nesvrstanim, pri čemu je vidjela svoju priliku u širenju međunarodnog ugleda. Indikativno je stoga kako je dan nakon intervencije SSSR-a u Mađarskoj naslovnicu Vjesnika dobila vijest o osudi agresije Britanije, Francuske i Izraela na Egipat, umjesto na zbivanja u Mađarskoj.¹⁸

Sjedinjene Države su po prvi put težile postati glavni regulator snage na Bliskom istoku, zamijenivši Britaniju i Francusku. Nakon što se američka diplomacija pridružila Sovjetskom Savezu u Ujedinjenim narodima sa namjerom da se zaustavi napredovanje Britanaca, Francuza i Izraelaca u Egiptu, Eisenhowerova je diplomacija smatrala kako su tri glavne pouke izvučene iz Sueza (Troen & Shemesh, 1990, str. 186):

¹⁸ „Generalna skupština UN osudila agresiju Britanije, Francuske i Izraela“, Vjesnik, 5. studenog 1956.

- Sjedinjene Države su imale veći utjecaj na Bliskom istoku nego bilo koje druge vanjske sile
- komunizam bio glavni problem arapskog Bliskog istoka;
- Gamal Abd al-Nasser Egipta bio agent Sovjetskog Saveza.

Nakon Sueza, američki politika je nastavila ignorirati arapsko-izraelski spor te je time zanemarila svoj utjecaj na tome području. Takvim su se pristupom nadali kako će uspjeti preusmjeriti pozornost Izraelaca i Arapa iz konzervativnog međusobnog neprijateljstva na neprijateljstvo prema zajedničkom neprijatelju. Eisenhower i njegova administracija uspješno su riješili spor oko Sinajske krize, ali imali su problema oko stvaranja stabilnosti u regiji. Stavljajući u prvi plan isključivo prijetnju komunizma, sa stajališta Washingtona ovo je područje relativno stabilno. Ipak u praksi je poznato da takvo nikada nije postalo te je i danas žarište problema i sukoba. Dugi niz godina neprijateljstva ukorijenio je sukob, a američka očekivanja kako će Izraelci i Arapi prepoznati svojega neprijatelja u komunizmu te se ujediniti pokazala su se sasvim pogrešnima. Za njih su ostale Sjedinjene Države i SSSR vanjski čimbenici koji utječu samo djelomično na njihovu situaciju, dok je pravi izvor problema među njima (Troen & Shemesh, 1990).

Iako je Izraelska vanjska politika s vremenom postala veoma ovisna o SAD-u te je i danas jedan od glavnih saveznika, Egipat se nakon Sueske krize okrenuo potpuno novom smjeru te je Nasser zajedno sa Titom i Nehruom osnovao pokret nesvrstanih. Termin "Nesvrstani" je prvi upotrijebio indijski premijer Džavaharlal Nehru tijekom svog govora 1954. u Colombu, Šri Lanka. odrijetlo Pokreta nesvrstanih se može pratiti do konferencije održane u Bandungu, Indonezija, 1955. Svjetski nesvrstani narodi su izrazili svoju želju da ne budu uvučene u ideološke sukobe Istoka i Zapada u Hladnom ratu. Bandung je bio značajna prekretnica za razvoj pokreta kao političke organizacije. Već sljedeće godine, potpisivanjem Brijunske izjave, Pokret nesvrstanih je službeno postao svjetska organizacija. No, tek 6 godina kasnije, u rujnu 1961., uz veliku zaslugu Josipa Broza Tita, održana je prva službena konferencija Pokreta nesvrstanih. Uz Tita i Nehrua, drugi istaknuti svjetski lideri koji su sudjelovali u stvaranju Pokreta nesvrstanih su egipatski predsjednik Gamal Abdel Naser i njegov indonezijski kolega Sukarno, te predsjednik neovisne Gane Kwame Nkrumah. Pokret je izgubio kredibilitet tijekom sedamdesetih kada je kritiziran da u njemu postaju dominantne države one koje su prijateljske Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika. Dok su vođe poput Tita, Nasera, Sukarna ili

Nehrua mogli predstavljati ideologiju nesvrstanih, vođe poput Fidela Castra su kompromitirali cijeli projekt svojim prebliskim odnosima sa SSSR-om.

Zašto intervencije u Mađarskoj a ne u Poljskoj

U jesen 1956. sovjetske su postrojbe dva puta bile veoma blizu intervencije. Prvi puta je to bilo u Poljskoj, a drugi puta u Mađarskoj. Nameće se pitanje zbog čega su postrojbe intervenirale u Mađarskoj a nisu u Poljskoj, te se nudi čitav niz okolnosti koje su podjednako važne te kao skup čine slagalicu razloga koji su doveli do sovjetske brutalne intervencije u Mađarskoj a nisu dovele do iste u Poljskoj.

Imre Nagy nije bio omiljen političar u Moskvi. Već je jednom smijenjen 1955. godine na poticaj Moskve, te je uskoro završio u zatvoru uslijed represija Rákosijevog režima. Iako je i Nagy u svojoj politici zagovarao marksizam i ničime nije pokazivao da zaista želi napustiti socijalistički model, zbog svojeg bliskog odnosa sa Jugoslavijom postalo je jasno od samih početaka, a posebice nakon što je Nagy proglasio da se mađarska politika okreće neutralnom socijalizmu kako Nagy namjerava slijediti primjer Jugoslavije, što je bilo za Hruščova nedopustivo. S druge strane Gomulka je bio prihvaćen od Sovjetskih vođa. Bio je blizak sa Staljinom ali nije bio pod utjecajem Staljinizma, te je jedan od najzaslužnijih za obnovu poljske komunističke partije. Kao što je već ranije spomenuto, u Gomulku je Hruščov imao povjerenja, dok u Nagya nikako nije.

Unatoč tome politička elita u SSSR-u bila je podijeljena oko toga kako nastupati u Mađarskoj. Jakovina navodi (2006, str. 11) kako je maršal Žukov tražio da se u zemlju pošalju trupe. Mikojan je tražio da se Mađarima prepusti da sami srede odnose, ostavljajući vojno rješenje za kraj. Nikita Hruščov, koji je ipak vukao sve konce zbivanja, bojao se intervencije, ali nije mogao pustiti da se lager raspadne.

Gubitak još jedne socijalističke države iz izravne sfere utjecaja Moskve SSSR si nije mogao dopustiti, unatoč tome što je bilo jasno kako će barem dok je Nagy na vlasti Mađarska ostati komunistička zemlja. Zemljopisna blizina Mađarske i Jugoslavije prijetila je snažnom bloku od Moskve nezavisnih komunističkih država što bi dodatno kompromitiralo utjecaj Moskve a moguće potaknulo i "domino efekt" koji se mogao proširiti čitavim prostorom istočnoga bloka. Ukoliko bi Poljska i pokušala se svojom politikom sasvim odvojiti od SSSR-a, ona bi ostala izolirana, što je bilo jasno i samim poljskim komunistima na čelu sa Gomulkom. Ukoliko bi zaista Gomulka se odvojio od SSSR-a, naknadno bi se uvijek mogla provesti intervencija koja

bi uvela red u Poljskoj, jednako kao što je ta intervencija provedena u Mađarskoj 1956. Kako je sam Ochab primjetio, "*Nema nikakve pomoći od najbližih susjeda. Čehoslovački vođa Novotny i Istočnonjemački Ulbricht su previše ograničeni za razumijevanje, dok je Tito previše udaljen za bilo kakvo ozbiljnije povezivanje.*" Kemp-Welch navodi kako se Tito i Ochab nikada nisu ni sastali sve do 1957. godine (Kemp, str. 1274.). Osim toga, tijekom zbivanja u Poljskoj Jugoslavija je nastojala ponovno se približiti SSSR-u te time spriječiti tenzije, uslijed čega joj sukob oko jedne udaljene zemlje kao što je Poljska nije bio u interesu. Novine pokazuju takvu klimu. U Novom listu, Borbi i Vjesniku događaji u Poznanju prate se dokumentaristički, samo se prenose činjenice. Ipak pri tome redovito se citiraju poljske novine umjesto ruske Pravde koja je nastojala zbivanja prikazati na ponešto drugačiji način. Ozbiljnije veze između Poljske i Jugoslavije zbivaju se neposredno nakon smirivanja napetosti u Poljskoj, 24. listopada¹⁹, nakon imenovanja Gomulke i prebacivanja težnje na zbivanja u Mađarskoj.

Još jedan faktor koji čini dramatičnu razliku jest povijesna pozadina razvoja zbivanja u Mađarskoj i Poljskoj. Ne smije se smetnuti s uma kako se radi o razdoblju koje je samo deset godina nakon drugog svjetskog rata, u kojem je poljski pokret otpora i suprotstavljanje nacizmu ostalo legendarno te je u sovjetskoj kolektivnoj svijesti, posebice nakon što su otvorena pitanja staljinovih pogrešaka i zločina, pojavila se pitanja namjernog ignoriranja pomoći varšavskom getu te ostavljanja Poljaka na cjedilu. S druge strane, Mađarska je bila izrazito profašistička zemlja te se smatrala kao pokorena zemlja koju treba preobratiti. Sam je Rákosi izjavio kako je "teško mirnim putem voditi devet milijuna fašista" (vidi Zelmanović)

Teško je utvrditi koliko je Kina odigrala ulogu u izostanku Sovjetske intervencije u Poljskoj, no treba primijetiti kako je kinesko rukovodstvo na jednom od sastanaka kasnije reklo Gomulki kako je tijekom održavanja kritičnog plenuma u Poljskoj Kinesko izaslanstvo nazvalo Moskvu te ukazalo na to da Poljska treba naći svoje rješenja te su pozvali na mirno rješenje. On je naglasio da bratske stranke treba temeljiti odnose nakon jednakosti, koja je nedostajala u poljsko – sovjetskom slučaju.. Bratstvo je između braće: unutar bloka odnosi ne bi trebali biti slični onima oca i sina. Suverenitet treba poštovati, ali tako bi trebalo poštovati i „vodeću ulogu“ Sovjetskog Saveza. (Kemp-Welch, 2006, str. 1274). Teško je reći da li je ovakva inicijativa Kine zaista imala nekakvog utjecaja kod Sovjetskog Saveza i Hruščova, no ne treba smetnuti s uma kako je jedan od ciljeva vanjske politike Hruščova bilo i pomirenje sa Kinom.

¹⁹ „Gomulka primio članove CK SKJ“, Novi list, 30. listopada 1956.

U trenutku prve intervencije u Mađarskoj, scenarij zbivanja bio je veoma sličan intervenciji u Poznanju. Sovjetske trupe umarširale su na ulice i okružile prosvjednike. Ipak reakcija prosvjednika bila je sasvim drugačija od reakcije prosvjednika u Poznanju koje su relativno jednostavno obuzdali sovjetski i poljski vojnici. U Mađarskoj se mađarska vojska pridružila prosvjednicima, a uslijed podcjenjivanja obujma revolucije sovjeti su zabilježili značajne gubitke u prvim danima borbi. Ukoliko ne bi bilo druge intervencije svakako bi se sovjetska intervencija mogla protumačiti kao neuspješna intervencija, što bio žestok udarac na ugled SSSR-a. To si Hruščov nije mogao dozvoliti.

Nadalje važna je i kronologija zbivanja. Kada je Gomulka došao na vlast i ipak uspio spriječiti sovjetsku intervenciju, Mađarska je još bila bez demonstracija, iako je pogreb Rajka i izvješća o djelovanju studentskog kluba Petoffi jasno pokazivalo ozračje koje je bilo na rubu izlivanja gnjeva. Hruščov se bojao razmjera sukoba u Poljskoj, te stoga nije htio dozvoliti sukobe koji bi se otegnuli na duže razdoblje, jer je znao da bi to potaknulo slične pobune i u drugim zemljama. Dobro je predvidio izbijanje pobuna u drugim zemljama, pa se tako tek nekoliko dana kasnije događa pobuna u Budimpešti. Ukoliko se i tu ne bi vojno interveniralo, gotovo je sigurno kako bi slična zbivanja slijedila u Čehoslovačkoj, Istočnoj Njemačkoj a moguće je kako bi se ponovno uzburkale strasti u Poljskoj.

Zanimljivo je kako je Hruščov dobio jamstva od SAD-a kako neće intervenirati u Mađarskoj. U kolovozu 1960, kongresmen Michael A. Feighan tvrdio je kako je State Department poslao sljedeći brzojav Titu 2. studenog 1956: *"Vlada SAD-a ne gleda s naklonošću prema vlasti koja je neprijateljski nastrojena prema Sovjetskom Savezu a nalazi se na granicama Sovjetskog Saveza"*. Tom navodnom brzojavu, prava je namjena zapravo bila prenijeti poruku prema Hruščovljevim ušima. Sjedinjene Države vjerojatno su zahvaljujući svojoj špijunaži znale za posjet Hruščova i Maljenkova Titu na Brijunima neposredno pred intervenciju u Mađarskoj pa je vjerojatno ova okolnost iskorištena kako bi se diskretno poslala poruka sovjetskom vođi kako se SAD ne namjerava miješati u ta zbivanja (McCauley, 1981, str. 792). Stoga, iako je Jugoslavija sa svojom vanjskom politikom bila aktivni element u zbivanjima u Mađarskoj, ona je također bila i posrednik. Treba imati na umu kako je u to vrijeme Jugoslavija na diplomatskom planu bila značajno angažirana na rješavanju Sueske krize, uslijed čega je više puta pozivala na odlučniju ulogu UN-a. Novo prijateljstvo sa Egiptom postavilo je temelje za

pokret nesvrstanih, dok je inzistiranje na sudjelovanju u Mađarskoj te unutarnjim sukobima u toj zemlji bilo previše riskantno za jugoslavensku vanjsku politiku.

Sjedinjene Države odlučile su se ne miješati u pitanja sukoba u Mađarskoj isključivo radi Sueske krize koja se upravo u to vrijeme odvijala četiri tisuće kilometara daleko oko Sueza. Američki saveznici Francuska i Britanija su bez pristanka SAD-a, kao i tradicionalno američki saveznik Izrael izvršili invaziju na Suez u kojoj je bilo važno isključiti bilo kakav utjecaj SSSR-a prije nego Sovjetski Savez iskoristi priliku za širenje svojega interesa na sjevernu Afriku. Mnoge su zemlje nakon neovisnosti u Africi u procesu dekolonizacije bile sklone socijalizmu, te sve do pojave Titovog pokreta nesvrstanih nije postojala jasno usmjerenje koje je osiguravalo kako neće na kraju se ponoviti Vijetnamski i Korejski scenarij te kako neće i afričke države slijediti primjer daleke Azije i u domino efektu okrenuti se socijalizmu.

Sueska kriza bila je za Hruščova idealna okolnost za neometano djelovanje u Mađarskoj, što pokazuje i činjenica kako su Ujedinjeni Narodi apsolutno ignorirali Nagyve pozive za sazivanje izvanredne sjednice te nisu formalno prihvatili Nagya i mađarski izlazak iz Varšavskog pakta te proglašenje neovisnosti.

Zaključak

Staljinova smrt označila je jedno sasvim novo razdoblje u povijesti Sovjetskog Saveza te je pred njegove nasljednike, ionako opterećene međusobnim borbama za prevlast stavila golem izazov postavljanja politike ove socijalističke imperije nakon odlaska ličnosti koja je svojim kultom ali još više svojom strahovladom držala pod kontrolom veći dio istočne Europe i sjeverne Azije. Hruščovljeva nastojanja za destaljinizacijom SSSR-a izazvala su val različitih procesa i otvorila pandorinu kutiju socijalnih problema kao i problem baštine staljinističkih kršenja ljudskih prava i sloboda. Demonstracije koje su se uskoro dogodile u istočnom Berlinu 1956. jasno su pokazale kako je politika staljinizma unijela značajno nezadovoljstvo među narod te kako je isključivo strahovlada odgovorna za zadržavanje okupa socijalističkih država.

Na unutarnjem planu satelitskih država događao se sukob između reformista i staljinista u političkoj garnituri. To je najčešće bio sukob domaćih komunista te uglavnom starijih komunista koji su provodili duži niz godina u Moskvi, posebice tijekom drugog svjetskog rata, uslijed čega su duboko indoktrinirani Staljinovom ideologijom i kao takvi upravo od Staljina postavljeni na vlast.

Nezadovoljstvo takvim staljinističkim programima koje je posebice raslo u Poljskoj i Mađarskoj, gdje su politički jake reformističke struje nakon pokušaja reformi 1953. i 1954. smijenjene i zatvarane, a vlast je čvrsto držala Bierutova i Rákosijeva klika terorom i progonima, eruptiralo je nakon što je tajni referat Hruščova sa XX. kongresa komunističke partije postao svima poznat. Gospodarski problemi u kojima su se našle gotovo sve satelitske zemlje uslijed forsirane orijentacije prema teškoj industriji bilo je samo dodatno ulje na vatru koje je dovelo do demonstracija u Poznanju, a zatim i mađarske revolucije.

Poznanjske demonstracije bile su revolt radnika nezadovoljnih životnim standardom i gospodarskom politikom koji je prerastao u oružane nemire sa šezdesetak žrtava nakon sovjetske intervencije. Ipak one su pokrenule lavinu okupljanja u Poljskoj koja je kulminirala dovođenjem Gomulke na vlast u listopadu i ozbiljnih planova za sovjetsku intervenciju. Nije slučajno što su samo nekoliko dana nakon što je potvrđen Gomulka krenuli prvi prosvjedi u Mađarskoj. I dok je Poljska ostala vjerna SSSR-u uz određena odstupanja usprkos dolaska reformatora na vlast, Mađarska je ušla u duboko krvoproliće koje će se zaustaviti tek nakon žestoke i beskompromisne intervencije SSSR-a.

Osnovno pitanje koje historiografi postavljaju jest zbog čega su zbivanja kulminirala invazijom u Mađarskoj a nisu u Poljskoj? Treba imati najprije na umu kako je Poljska za dlaku izbjegla sukob uspješnim pregovaranjem Gomulke, ali isto tako treba imati nekoliko drugih važnih faktora na umu: intervencija protiv prosvjednika u Poznanju bila je uspješna i brza, dok je prva sovjetska intervencija u Budimpešti se pretvorila u vojnu katastrofu. Poljska je imala znatno blaži prijenos vlasti, te je Gomulka uživao veće povjerenje od Nagya kod Hruščova. Nadalje, Poljska se nije mogla oslanjati na vanjske saveznike, jer je svojim položajem okružena odanim sovjetskim satelitima, dok je Mađarska imala veliku podršku svojeg južnog susjeda Jugoslavije koji je uporno pokušavao iskoristiti zbivanja za dokazivanje kako je upravo Titov oblik socijalizma ispravan a ne Staljinov. I naposljetku, vojna invazija na Suez jasno je pokazala kako intervencionizam i dalje predstavlja oblik djelovanja kod europskih sila, te je ta intervencija Francuske i Velike Britanije automatizmom dala legitimitet intervenciji SSSR-a. Sueska kriza nije samo opravdala Sovjetsku intervenciju, nego je i preusmjerila pozornost Jugoslavije i njezine vanjske politike na jedno sasvim novo žarište sukoba, što se jasno može pratiti prema diplomatskim aktivnostima u Moskvi o kojima je u svojim memoarima pisao tadašnji jugoslavenski ambasador Mićunović te prema praćenju zbivanja u jugoslavenskoj štampi.

Tijekom zbivanja 1956. godine svoje temelje kao snažna diplomatska sila koja uvelike nadilazi svoje teritorijalne okvire postavlja Jugoslavija. Hruščov i Tito se više puta susreću neposredno pred izbijanje krize, Jugoslavija nastoji svojim diplomatskim djelovanjem proširiti svoj utjecaj na zemlje istočne Europe i naposljetku daje azil Nagyu te se tako još jednom suprotstavlja SSSR-u. Ipak 1956. predstavljala je i prekretnicu za vanjsku politiku Jugoslavije, a upravo činjenica kako je diskretno putem Tita SAD priopćio SSSR-u kako se ne namjerava miješati u sukob u Mađarskoj postavlja temelj Jugoslavije kao trećeg faktora u hladnom ratu, što će Tito prepoznati i iskoristiti kroz proces iniciranja pokreta Nestvrstanih koji će zadržati Jugoslaviju kao jedan od najvažnijih diplomatskih faktora sve do kraja hladnog rata i raspada države. Unatoč tome što je Nagyu Jugoslavija dala azil, ona ipak nije htjela novi sukob sa SSSR-om, već je svoju budućnost kao važan vanjskopolitički faktor vidjela drugdje, u zemljama trećeg svijeta.

Literatura

Knjige i časopisi

1. Banac, I. (1990). *Sa Staljinom protiv Tita*. Zagreb: Globus.
2. Benziger, K. P. (2006). *Imre Nagy - martyr of the nation*. Plymouth U. K.: Lexington Books.
3. Bilandžić, D. (1999). *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing.
4. Bojarski, P. (28. 06 2006). *Przebieg wydarzeń podczas "czarnego czwartku"*. Dohvaćeno iz Gazeta Wyborcza:
<http://poznan.wyborcza.pl/poznan/1,36039,3448628.html>
5. Boterbloem, C. N. (2002). The Death of Andrei Zhdanov. *The Slavonic and East European Review*, 80(2), 267-287.
6. Cook, S. A. (2012). *The struggle for Egypt - From Nasser to Tahrir Square*. Oxford: Oxford University press.
7. Cox, T. (2006). 1956: Discoveries, Legacies and Memory. *Europe-Asia Studies*, 58(8), 3-16.
8. Ćosić, D. (1957). *Sedam dana u Budimpešti*. Beograd: Nolit Bgd.
9. Davies, N. (1996). *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press.
10. Deutscher, I. (1953). The Beria Affair. *International Journal*, 8(4), 227-239.
11. Dobson, M. (2009). *Khrushchev's Cold Summer: Gulag Returnees, Crime, and the Fate of Reform after Stalin*. New York: Cornell University.
12. Granville, J. (2001). To Invade or Not to Invade? A New Look at Gomułka, Nagy, and Soviet Foreign Policy in 1956. *Canadian Slavonic Papers*, 43(4), 437-473.
13. Granville, J. (2003). Reactions to the Events of 1956: New Findings from the Budapest and Warsaw Archives. *Journal of Contemporary History*, 38(2), 1261-1290.

14. Hobsbawm, E. (2003). *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*. New York: Pantheon.
15. Jackson, R. (1980). *Suez 1956: Operation Musketeer*. Littlehampton U. K.: Littlehampton Book Services.
16. Jakovina, T. (2006). Trenutak katarze. U Đ. Zelmanović, *Mađarska jesen 1956*. Zagreb: Fraktura.
17. Jones, P. (2006). *The Dilemmas of De-Stalinization: Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era*. London: Routledge.
18. Kardelj, E. (1982). *Reminiscences: The struggle for recognition and independence: the new Yugoslavia, 1944-1957*. London: Blond and Briggs Press.
19. Kemp-Welch, T. (2006). Dethroning Stalin: Poland 1956 and Its Legacy. *Europe-Asia Studies*, 58(8), 1261-1284.
20. Kullaa, R. E. (2008). *From Tito - Stalin split to Yugoslav - Finnish connection: neutralism before non-alignment, doctoral dissertation*. Maryland: University of Maryland, College Park.
21. László, P. (2008). *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*. London: UCL SSEES.
22. Lewandowski a, W. (29. 06 2006). *Poznańska bitwa pancerna*. Dohvaćeno iz Gazeta Wyborcza: <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/1,36039,3450279.html>
23. Lewandowski b, W. (29. 06 2006). *Sowieccy generałowie w polskich mundurach: Stanisław Popławski, Jerzy Bordziłowski, Wsiewołod Strażewski*. Dohvaćeno iz Gazeta Wyborcza: <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/1,36039,3450305.html>
24. Lewandowski, W. (28. 06 2006). *Jak wojsko pacyfikowało powstanie*. Dohvaćeno iz Gazeta Wyborcza: <http://poznan.wyborcza.pl/poznan/1,36039,3448625.html>
25. McCauley, B. (1981). Hungary and Suez, 1956: The Limits of Soviet and American Power. *Journal of Contemporary History*, 16(4), 777-800.
26. Mićunović, V. (1977). *Moskovske godine 1956/58*. Zagreb: Liber.

27. Montefiore, S. S. (2004). *Stalin – the court of the red star*. Phoenix: Orion Publishing Group.
28. Paczkowski, A. (2001). *Pola stoljeća povijesti Poljske (1939. - 1989.)*. Zagreb: Profil.
29. Persak, K. (2006). The Polish - Soviet Confrontation in 1956. and the Attempted Soviet Military Intervention in Poland. *Europe-Asia Studies*, 58(8), 1285-1310.
30. Poznan.pl. (2014). *Poznanski Czerwiec '56*. Dohvaćeno iz Poznan.pl:
<http://www.poznan.pl/mim/czerwiec56/pages.html?co=list&id=3043&ch=3060&instance=1017&lang=en&lhs=czerwiec56>
31. Ripp, Z. (1998). Hungary's Part in the Soviet-Yugoslav Conflict, 1956-58. *Contemporary European History*, 7(2), 197-225.
32. Rossidis, Z. (2009). Raskid Tito-Staljin prema viđenju grčkog tiska 1948. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 41(2), 267-390.
33. Troen, S. I., & Shemesh, M. (1990). *The Suez-Sinai Crisis 1956*. London: Taylor Cass & Co.
34. *Warsaw Voice*. (31. May 2006). Dohvaćeno iz Poznan Uprising:
<http://www.warsawvoice.pl/WVpage/pages/article.php/11464/article>
35. Zelmanović, Đ. (2006). *Mađarska jesen 1956*. Zagreb: Faktura.

Izvorna povijesna građa:

36. Tjednik "Po prostu", od svibnja do listopada 1956., Archiwum Państwowego w Poznaniu, Poznanj.
37. Pisma i izvješća o događajima 1956., Archiwum Państwowe w Warszawie, Varšava.
38. Novi list (od 1. siječnja do 31. prosinca 1956.)
39. Vjesnik (od 1. siječnja do 31. prosinca 1956.)